

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Педагогічний факультет
Кафедра початкової освіти та освітніх інновацій

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти на тему:

ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ МАТЕМАТИКИ

Виконав(ла): здобувач(ка) вищої освіти
спеціальності 013 Початкова освіта
(шифр і назва спеціальності), групи ПО-11м

Бігун Марія Ігорівна
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)
Науковий керівник *Романишин Р.Я.*
доктор педагогічних наук, професор
(прізвище та ініціали, науковий ступінь, вчене звання,
посада)

Рецензент *Стинська В.В.*
доктор педагогічних наук, професор
(прізвище та ініціали, науковий ступінь, вчене звання,
посада)

Івано-Франківськ- 2025

АНОТАЦІЯ

Бігун М.І. Формування навчальної самостійності в учнів початкової школи у процесі вивчення математики. Рукопис. 2025.

Кваліфікаційна робота на здобуття другого (магістерського) освітнього рівня зі спеціальності АЗ «Початкова освіта», Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, 2025.

У роботі розкрито проблему формування навчальної самостійності учнів початкової школи у процесі вивчення математики. Уточнено сутність понять *«самостійність»*, *«навчальна самостійність»*, *«самостійна діяльність»*; охарактеризовано психолого-педагогічні умови розвитку навчальної самостійності в учнів молодшого шкільного віку. Особливу увагу приділено організації освітнього процесу з математики як провідного засобу формування уміння вчитися, розв'язувати проблемні завдання, виявляти ініціативу та відповідальність за власні навчальні результати. Запропоновано педагогічну модель формування навчальної самостійності, що передбачає поетапний розвиток мотиваційного, когнітивного, операційно-діяльнісного та рефлексивного компонентів. Розроблено систему методичних прийомів, інтерактивних завдань і дидактичних ситуацій, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності, розвиток самоконтролю, рефлексії та внутрішньої мотивації до навчання.

Практичне значення дослідження полягає у створенні методичних рекомендацій для вчителів початкової школи щодо ефективної організації навчання, орієнтованого на розвиток самостійності учнів, їхньої навчальної активності та готовності до безперервної освіти.

Ключові слова: самостійність, навчальна самостійність, самостійна діяльність, уміння вчитися, початкова школа, учень початкової школи, пізнавальна активність, компетентнісний підхід.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	8
1.1. Самостійна діяльність у навчанні учнів початкової школи: психолого-педагогічний контекст.....	8
1.2. Психолого-педагогічні аспекти організації процесу формування навчальної самостійності у початковій школі.....	18
1.3. Шляхи формування навчальної самостійності в сучасних дидактичних системах початкової освіти.....	31
Висновки до розділу 1	46
Розділ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	48
2.1. Організація процесу формування навчальної самостійності учнів початкової школи на уроках математики.....	48
2.2. Педагогічна модель процесу розвитку навчальної самостійності учнів початкової школи.....	56
2.3. Результати педагогічного експерименту.....	63
Висновки до розділу 2	70
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81
ДОДАТКИ	88

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна початкова освіта в умовах реалізації Концепції Нової української школи орієнтована на формування в учнів ключових компетентностей, серед яких провідне місце посідає здатність до самостійного навчання. Одним із важливих завдань сучасного вчителя є створення умов для розвитку в учнів початкової школи навчальної самостійності, що забезпечує перехід від зовнішньої мотивації до внутрішньої, від репродуктивного до продуктивного типу мислення, від навчання під контролем учителя – до вміння самостійно організовувати власну пізнавальну діяльність.

Проблема формування навчальної самостійності учнів є однією з ключових у сучасній педагогічній науці. Вона розглядається у працях А. Бобро, Н. Бухлова, Н. Дика, Коваль, Л. Журавльова, Н. Ілюхіна, Л. Сергеева, О. Савченко, О. Онопрієнко, Н. Янчишина та інших дослідників, які визначають навчальну самостійність як інтегративну якість особистості, що поєднує мотиваційно-ціннісний, когнітивний і діяльнісний компоненти.

Психологічні засади формування навчальної самостійності відображено у працях С. Рубінштейна, П. Гальперіна, Л. Виготського, О. Леонтьєва, Д. Ельконіна, С. Максименко, І. Малафійк та інших учених. Особливе значення ця якість набуває саме у початковій школі, коли закладаються основи навчальної діяльності, формується позитивне ставлення до пізнання та відповідальність за результати власної роботи.

Навчання математики у початковій школі створює широкі можливості для формування навчальної самостійності, оскільки математична діяльність передбачає пошук способів розв'язання, аналіз і порівняння результатів, перевірку правильності виконаних дій. Математичний зміст є зручним підґрунтям для організації самостійної пізнавальної роботи, розвитку логічного мислення, вміння робити висновки, знаходити закономірності та будувати власні стратегії розв'язання.

Разом із тим, результати спостережень і практики показують, що значна частина учнів початкової школи має труднощі в організації самостійної роботи: учні часто діють за зразком, потребують постійного керівництва вчителя, не завжди усвідомлюють мету власної діяльності, не вміють планувати і контролювати свої дії. Це свідчить про необхідність цілеспрямованої педагогічної роботи, спрямованої на формування навчальної самостійності саме у процесі вивчення математики.

Аналіз численних наукових досліджень свідчить, що питання формування навчальної самостійності у учнів початкової школи є багатограним і потребує глибшого вивчення. Особливу увагу слід приділяти не лише окремим її компонентам, таким як пізнавальна активність, мотивація, самоконтроль та рефлексія, а й закономірностям і специфіці самого процесу формування цієї компетентності. Крім того, актуально досліджувати шляхи створення комплексної, системної організації навчального процесу, яка забезпечує поступове, послідовне й безперервне становлення навчальної самостійності, інтегруючи різні педагогічні підходи, методичні прийоми та інноваційні освітні технології. Такий системний підхід дозволяє сформувати у учнів початкової школи здатність усвідомлено планувати власну діяльність, ефективно здобувати знання, критично оцінювати результати та застосовувати набуті компетентності в нових навчальних і життєвих ситуаціях.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою сучасної початкової школи у методичному забезпеченні розвитку навчальної самостійності учнів початкової школи, удосконаленні форм і методів організації самостійної діяльності на уроках математики, впровадженні педагогічних технологій, що сприяють активізації пізнавальної активності, розвитку критичного мислення та ініціативності учнів.

Ці аспекти визначили актуальність проблеми та зумовили вибір теми дослідження: «Формування навчальної самостійності в учнів початкової школи у процесі вивчення математики».

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка дидактичної моделі процесу формування у учнів початкової школи навчальної самостійності.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну та методичну літературу з проблеми формування навчальної самостійності учнів початкової школи.
2. З'ясувати сутність поняття «навчальна самостійність» та визначити її структурні компоненти.
3. Розкрити можливості змісту та методики навчання математики для розвитку самостійності учнів початкової школи.
4. Розробити модель формування навчальної самостійності у процесі навчання математики та експериментально перевірити ефективність запропонованої моделі.

Об'єкт дослідження: процес навчання математики учнів початкової школи.

Предмет дослідження: дидактична модель процесу формування навчальної самостійності у учнів початкової школи у навчальному процесі початкової школи на уроках математики.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано такі методи дослідження:

теоретичні (аналіз проблеми на основі вивчення психолого-педагогічної та методичної літератури, програм і підручників з різних освітніх галузей початкової школи; аналіз різних підходів до формування основних понять та умінь в учнів початкової школи, вивчення педагогічного досвіду);

емпіричні (спостереження за діяльністю учнів початкової школи у навчальному процесі, анкетування, інтерв'ювання, аналіз контрольних робіт учнів, педагогічний експеримент);

статистичні (обробка і аналіз результатів педагогічного експерименту).

Практичне значення дослідження полягає у тому, що результати роботи можуть бути використані студентами для підготовки до практичних занять, вчителями початкової школи у освітньому процесі.

База дослідження:

Апробація дослідження здійснювалася на звітній науковій конференції студентів університету 2024/25 рр. а також представлена у вигляді публікації у збірнику матеріалів

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (74 найменування). Робота містить 5 схем, 2 таблиці та 3 діаграми. Обсяг роботи 88 сторінок друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Самостійна діяльність у навчанні учнів початкової школи: психолого-педагогічний контекст

На сучасному етапі розвитку та реформування української освіти відбувається глибоке оновлення змісту й цілей початкової школи. Освітній процес спрямовується на формування компетентної, активної, самостійної особистості, здатної до навчання впродовж життя. Особливий акцент робиться на створенні педагогами умов для самостійного здійснення навчальної діяльності учнями початкової школи, розвитку їхнього пізнавального інтересу, саморозвитку та самовдосконалення.

Гуманізація освіти, яка є одним із ключових орієнтирів Нової української школи, покликана забезпечити становлення особистості дитини як суб'єкта власної діяльності, сприяти її самовираженню, самопізнанню й самореалізації. Саме тому одним із пріоритетних завдань сучасної педагогічної науки і практики стає цілеспрямований розвиток *самостійності учнів*, що має розпочинатися вже на етапі початкового навчання. Адже молодший шкільний вік є сенситивним періодом для формування основ самостійної пізнавальної діяльності, ініціативності та відповідальності за результати власного навчання [35].

Сучасні наукові дослідження переконливо свідчать, що вже до початку молодшого шкільного віку діти досягають певного рівня сформованості самостійності в різних видах діяльності: у грі, у навчанні, у пізнавальній сфері, у спілкуванні. Це засвідчує, що основи самостійної діяльності формуються ще на дошкільному етапі, проте саме у початковій школі вони набувають системного, усвідомленого характеру.

У сучасній українській освіті дедалі більшого значення набуває психолого-педагогічний супровід, який забезпечує підтримку розвитку

дитини в освітньому середовищі. Цей підхід спрямований не лише на засвоєння знань, а й на формування в учнів уміння самостійно діяти, приймати рішення, брати відповідальність за власний навчальний результат [41, с. 212].

Для учнів початкової школи провідними залишаються *ігрова* та *навчальна діяльність*, які є важливими засобами розвитку самостійності. Ігрова діяльність сприяє формуванню вміння планувати власні дії, взаємодіяти з однолітками, виявляти ініціативу в організації гри, самостійно розгортати її сюжет. Навчальна діяльність, сприяє усвідомленню дитиною значення власних дій, розвитку відповідальності, наполегливості, вміння доводити розпочату справу до кінця. Виділення праці/навчання в самостійну діяльність змінює її зміст – вона стає осмисленою, цілеспрямованою та результативною [44].

У сучасній педагогіці *самостійність* учня розглядається як ключовий компонент формування *уміння вчитися* – компетентності, що лежить в основі здатності до безперервного навчання та саморозвитку. Дослідники наголошують, що активність та самостійність взаємопов'язані: активність створює передумови для самостійності, а самостійність реалізує активність у навчальній діяльності.

Зокрема, самостійність проявляється у здатності дитини діяти без постійної допомоги дорослого, ініціювати запит на підтримку, критично оцінювати якість отриманої допомоги [26, с.138]. Ця здатність тісно пов'язана з умінням вчитися: саме через самостійні пошукові дії школяр визначає, яких знань і умінь йому бракує для вирішення конкретного завдання, знаходить і засвоює відсутні знання, відпрацьовує нові способи діяльності [29].

Українські дослідники (О. Савченко, Н. Бібік, О. Онопрієнко, І. Єрмакова, Л. Карамушка) підкреслюють, що уміння вчитися є ключовою компетентністю сучасного учня початкової школи. Воно передбачає системне планування навчальної діяльності, самоконтроль, рефлексію,

критичне мислення та здатність приймати рішення. Саме ці уміння сприяють розвитку самостійності, формуючи у школяра внутрішню мотивацію, відповідальність за результати власної діяльності та ініціативу в навчанні [3, с. 86].

Таким чином, *формування самостійності та уміння вчитися* у учнів початкової школи є взаємопов'язаними процесами. Навчальна самостійність не лише забезпечує виконання завдань без сторонньої допомоги, а й розвиває здатність усвідомлювати мету навчальної діяльності, планувати дії, контролювати процес і оцінювати результат. У процесі навчання школяр набуває досвіду самостійного пошуку інформації, критичного аналізу знань і творчого застосування умінь у різних навчальних і життєвих ситуаціях, що і є практичною реалізацією уміння вчитися як компетентності.

Отже, самостійність учня виступає як основа розвитку уміння вчитися, а уміння вчитися, у свою чергу, поглиблює й реалізує самостійність, формуючи компетентну, активну, відповідальну і творчо мислячу особистість, що відповідає стратегічним завданням Нової української школи.

В умовах реалізації Концепції Нової української школи формування *самостійності* набуває статусу ключового завдання освітнього процесу. Сучасний учень має бути здатним самостійно визначати мету діяльності, добирати необхідні знання та способи її досягнення, планувати власну роботу, здійснювати самооцінку та рефлексію. Отже, одним із провідних результатів навчання у початковій школі має стати сформованість *уміння вчитися* – здатність самостійно організовувати власну пізнавальну діяльність, розширювати знання, розвивати компетентності й творчо застосовувати їх у різних життєвих ситуаціях

Розглядаючи проблему формування навчальної самостійності учнів початкової школи в контексті сучасної української освіти, важливо спиратися на результати психологічних і педагогічних досліджень, що

розкривають закономірності становлення цієї якості в молодшому шкільному віці.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що різні аспекти проблеми психолого-педагогічного супроводу *розвитку самостійності* учнів початкової школи були предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, у працях Н. Бібік, Н. Софій, О. Онопрієнко, Ю. Найди, М. Пристінської, І. Большакової та інших учених розкрито сутність самостійності як важливого показника результативності навчання і показника сформованості навчальної діяльності [3].

Питання педагогічного забезпечення розвитку самостійності висвітлено в працях Н. Бібік, Г. Трацко, І. Лугового, О. Топузова розглянуто методичні засади формування самостійності у учнів початкової школи у процесі навчання [4].

Вагомий внесок у розуміння психологічних механізмів становлення самостійної діяльності зробили С. Рубінштейн, П. Гальперін, Л. Виготський, О. Леонтьєв та інші. Їхні теоретичні положення лягли в основу сучасних моделей і систем навчання, що реалізуються в українській початковій освіті, зокрема в системах розвивального навчання Л. Занкова, В. Давидова та Д. Ельконіна.

Вчені-психологи довели, що самостійність не обмежується лише здатністю до самостійного виконання завдань, а передбачає вміння самостійно ставити цілі, визначати напрями діяльності, приймати усвідомлені рішення. Це передбачає розвиток внутрішньої активності, критичного мислення, світоглядної зрілості [22].

На їх думку, самостійна особистість характеризується такими якостями, як *ініціативність, самоконтроль, рішучість, вмотивованість, наполегливість, критичність і стійкість* у прийнятті рішень [27]. Вчені визначили активність як внутрішню передумову саморозвитку та самореалізації особистості [19, с.98]. Саме активність, у розумінні сучасної

педагогіки, є фундаментальною умовою формування самостійності в освітньому процесі.

У контексті Нової української школи ідейна спадщина учених-психологів набуває нового значення. Сьогодні розвиток навчальної самостійності розглядається як ключовий результат початкової освіти, що забезпечує здатність учня діяти свідомо, відповідально, ініціативно та творчо в різних навчальних і життєвих ситуаціях. Самостійність стає не лише метою, а й критерієм сформованості компетентного, активного суб'єкта власного навчання [3, с.67].

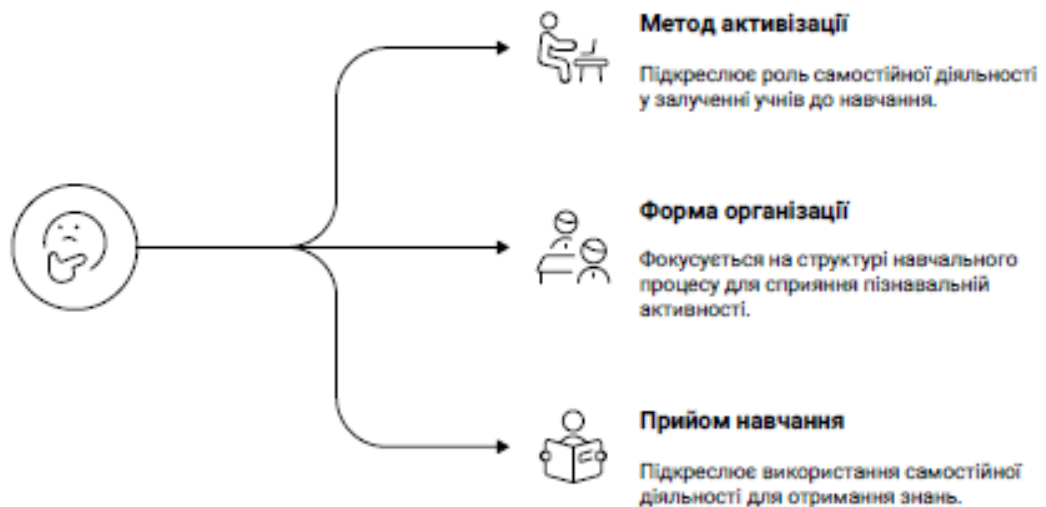
Зокрема, *самостійність* трактується як інтегральна особистісна якість, що виявляється у здатності учня самостійно здобувати нові знання, опанувати різні способи діяльності, приймати рішення та ефективно розв'язувати навчальні й життєві завдання без безпосередньої допомоги дорослого. Вона передбачає внутрішню мотивацію, ініціативність, відповідальність, уміння планувати власні дії, контролювати та оцінювати результати діяльності, що є необхідною умовою розвитку уміння вчитися та становлення самодостатньої, активної особистості учня початкової школи.

У педагогічній науці існує широкий спектр підходів до визначення поняття самостійної навчальної діяльності, що відображає багатогранність її природи. У різні періоди дослідники трактували її по-різному (схема 1.1):

- як метод активізації пізнавальної діяльності учнів на уроці;
- як форму організації навчального процесу, що сприяє розвитку пізнавальної активності;
- або як прийом навчання, що забезпечує оволодіння учнями новими знаннями через власну діяльність.

Схема 1.1.

Визначення самостійної навчальної діяльності

Водночас у межах сучасної парадигми освіти самостійна робота розглядається не лише як метод чи форма, а як інструмент формування ключових компетентностей, зокрема вміння вчитися впродовж життя. У цьому контексті наукові розробки А. Бобро та В. Буряк набувають особливої актуальності: вони створили систему різноманітних видів самостійних робіт, спрямованих на поступове підвищення рівня самостійності учнів, розвиток їх пізнавальної ініціативи, критичного мислення та здатності до самоосвіти [5; 8].

Отже, у світлі сучасних завдань Нової української школи самостійність учнів початкової школи постає як інтегрована якість, що поєднує когнітивну активність, волюву готовність до дії, моральну зрілість і соціальну відповідальність. Її розвиток є необхідною умовою становлення учня як суб'єкта навчальної діяльності, здатного до самопізнання, саморозвитку та ефективного навчання впродовж життя.

У сучасному контексті розвитку української освіти, зорієнтованої на компетентнісний підхід і формування активної, відповідальної особистості учня, питання самостійної діяльності набуває особливої ваги. Освітня парадигма Нової української школи підкреслює, що головним результатом навчання є здатність школяра самостійно здобувати знання, приймати

рішення, планувати власну діяльність і нести відповідальність за її результати. Саме тому наукові підходи до розуміння сутності самостійності в навчанні, сформовані у працях вітчизняних і зарубіжних учених, є фундаментом для сучасної педагогічної практики.

А. Бобро та В. Буряк розглядали самостійну роботу як діяльність учнів, що здійснюється без безпосереднього втручання або допомоги вчителя, коли школяр самостійно організовує процес виконання завдання, контролює і оцінює результати. Такий підхід підкреслює роль саморегуляції у навчальній діяльності, що є однією з ключових компетентностей, визначених Державним стандартом початкової освіти України.

Інший підхід запропонував Л. Журавльова, яка визначила самостійну роботу як активну, творчу діяльність учнів, що передбачає прояв ініціативи, самостійного судження, критичного мислення та творчого підходу до розв'язання завдань [30]. У цьому визначенні акцент зроблено не лише на відсутності керівництва, а й на розвитку інтелектуальної та пізнавальної самостійності, що відповідає сучасним принципам навчання на основі діяльності та рефлексії.

Зв'язок між активністю та самостійністю у навчальній діяльності досліджували Л. Вяткін, А. Бобро, О. Кононко та інші. На думку Л. Вяткіна рівень активності й самостійності учнів значно підвищується за таких умов: цілеспрямована і системна організація самостійної роботи педагогом; створення сприятливого середовища для вияву природного прагнення дитини до активності; урахування індивідуальних особливостей кожного учня. Ці положення знаходять відображення в індивідуально-орієнтованому навчанні, яке сьогодні є пріоритетом української початкової освіти [19, с.25].

Важливим аспектом дослідження є пізнавальна самостійність, яку вивчали Л. Журавльова, Л. Сергєєва, А. Бобро, В. Буряк та ін. І. Лернер визначав провідним чинником її формування оволодіння учнями самим

шляхом пізнання, тобто методами і способами творчої діяльності. Він виокремив три рівні її розвитку:

- усвідомлене сприйняття та запам'ятовування матеріалу;
- відтворення способів діяльності за зразком;
- творче застосування знань у нових ситуаціях.

Ця ієрархія цілком узгоджується з компетентнісним підходом у НУШ, де пріоритет надається вмінню застосовувати знання в практичних життєвих ситуаціях [32].

Поняття розумової самостійності, введене А. Зимильдінова, Г. Філь, поглиблює розуміння цього феномену. Учений трактував її як здатність учня самостійно здобувати нові знання, осмислювати й творчо застосовувати їх у стандартних і нових ситуаціях [33, с.55]. У сучасному освітньому дискурсі цей підхід перегукується з поняттям когнітивної автономії, що вважається одним із чинників формування критичного та системного мислення учнів початкової школи.

О. Кононко, аналізуючи різні підходи до проблеми розвитку навчальної самостійності, зазначала, що педагоги мають створювати умови для самостійних дій учнів – проведення дослідів, спостережень, пошуку власних рішень, що сприяє формуванню творчого мислення й активної життєвої позиції [39].

Узагальнюючи наукові підходи, можемо визначити основні характеристики самостійної особистості учня, які особливо актуальні для сучасної української освіти:

- прагнення до самостійного пізнання й самоосвіти;
- активність, ініціативність, творча спрямованість;
- володіння методами розумової діяльності та самоконтролю;
- незалежність мислення й вольова свобода від зовнішнього примусу;
- здатність планувати, організовувати та оцінювати власну діяльність;
- відповідальність, рефлексивність, критичне ставлення до власних і чужих думок.

Таким чином, формування самостійності учнів початкової школи у сучасній українській освіті розглядається як комплексний процес, що поєднує *когнітивний, емоційно-вольовий і діяльнісний* компоненти, спрямований на становлення активного суб'єкта навчання, здатного до саморозвитку та самоорганізації впродовж життя.

У сучасній педагогічній науці поняття активність і самостійність розглядаються в тісному взаємозв'язку. Дослідники підкреслюють, що з одного боку, вони взаємно характеризують одне одного, а з іншого – активність виступає передумовою й рушійною силою формування самостійності. У контексті реалізації компетентнісного підходу, задекларованого Концепцією Нової української школи, саме активність учня як суб'єкта освітнього процесу створює підґрунтя для розвитку його навчальної самостійності та вміння вчитися впродовж життя [40].

Розглядаючи процес формування навчальної самостійності учнів початкової школи, важливо уточнити співвідношення понять самостійність, самостійна діяльність, навчальна самостійність і вміння вчитися. Так, у працях Л. Ващенко самостійність визначається як здатність дитини діяти без постійної допомоги дорослого, самостійно ініціювати запит на підтримку, а також критично оцінювати її якість незалежно від джерела – авторитетного вчителя, підручника чи цифрового ресурсу [15, с.57].

У сучасних українських дослідженнях (О. Савченко, Н. Бібік, О. Онопрієнко, І. Єрмакова, Л. Карамушка) поняття *уміння вчитися* розглядається як базова компетентність учнів початкової школи, що передбачає здатність усвідомлювати власні навчальні потреби, визначати брак знань або навичок, знаходити необхідну інформацію та ефективно її засвоювати. Як зазначає О. Савченко, вміння вчитися є «основною компетентністю процесу навчання», оскільки воно формує фундамент самостійності, ініціативності та внутрішньої мотивації дитини [59].

Отже, *навчальна самостійність* у контексті сучасної української освіти розуміється як *уміння вчитися* – тобто здатність особистості

розширювати власні знання, уміння, досвід і компетентності за власною ініціативою. У широкому сенсі це означає вихід за межі наявних можливостей, пошук нових способів дій у нестандартних ситуаціях, у вузькому – здатність організовувати власну навчальну діяльність, керувати нею, оцінювати результати й коригувати процес засвоєння.

Відповідно до підходів українських учених (Н. Бібік, О. Пошетун, О. Савченко), навчальна самостійність виступає однією з ключових компетентностей учнів початкової школи, що ґрунтується на рефлексивних уміннях, самоконтролі, відповідальності за результат навчання та вмінні застосовувати здобуті знання у практичній діяльності [3; 4].

У нашому дослідженні самостійність учнів початкової школи розуміємо як уміння ставити власні цілі, планувати навчальні дії, здійснювати самоконтроль, самооцінку і корекцію діяльності. У процесі навчання саме такі дії сприяють розвитку рефлексивного мислення, яке є складником уміння вчитися, та забезпечують формування навчальної самостійності у всій її цілісності.

Аналіз наукової літератури показує, що проблема розвитку самостійності учнів у різні періоди вирішувалася через різноманітні педагогічні засоби: введення нових предметів, розширення змісту навчальних програм, використання дидактичних ігор, створення ситуацій вибору, упровадження індивідуальних навчальних маршрутів, карток і завдань творчого характеру. У сучасних умовах ці засоби набувають нової якості – через використання STEM-підходів, проєктного навчання, цифрових освітніх ресурсів та інтегрованого змісту, що сприяє не лише розвитку самостійності, а й формуванню компетентного, відповідального, здатного до саморозвитку громадянина України.

1.2. Психолого-педагогічні аспекти організації процесу формування навчальної самостійності у початковій школі

Аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури засвідчує, що українські науковці й педагоги одностайно визнають тісний взаємозв'язок між формуванням *навчальної самостійності* та розвитком *навчальної діяльності* учнів початкової школи. У межах концепції компетентнісного підходу, яка лежить в основі сучасної української освіти, *навчальна самостійність* розглядається як необхідна складова успішного оволодіння ключовою компетентністю – *умінням учитися* впродовж життя [60].

Дослідження українських учених (О. Савченко, Н. Бібік, І. Бех, Г. Тарасенко, Л. Коваль) свідчать, що саме в молодшому шкільному віці відбувається становлення базових передумов самостійності – здатності дитини усвідомлювати мету власної діяльності, планувати її, контролювати результати та здійснювати самокорекцію. Провідна навчальна діяльність у цьому віці виступає основою розвитку таких важливих компонентів навчальної самостійності, як *мотиваційна готовність, рефлексивність, пізнавальна активність і вольова саморегуляція* [60; 61; 62; 63].

У сучасних дослідженнях визначено, що формування навчальної самостійності є процесом поетапним і має вікові особливості. Учні початкової школи поступово переходять від наслідування дій учителя до самостійного виконання навчальних завдань, прояву ініціативи та здатності до самонавчання. У 3–4 класах створюються найбільш сприятливі психолого-педагогічні умови для розвитку рефлексії, внутрішньої мотивації та вміння вчитися як інтегрованої якості особистості.

Дидактичний аспект проблеми навчальної самостійності розкривається у працях сучасних українських дослідників, які наголошують на необхідності створення інноваційного освітнього середовища, застосуванні інтерактивних методів, індивідуалізації та диференціації навчання, використанні проєктної діяльності, STEM-освіти, освітніх ігор та цифрових ресурсів (С. Скворцова, О. Онопрієнко). Ці підходи сприяють

активізації пізнавальної діяльності школярів, розвитку саморегуляції, рефлексії та вмінь самотійно здобувати знання [66].

Таким чином, у сучасній українській освіті формування навчальної самотійності розглядається як комплексний процес, що поєднує *психологічний, педагогічний і дидактичний* аспекти та забезпечує розвиток у дитини здатності до самонавчання, саморозвитку й відповідального ставлення до власної освітньої діяльності.

Сучасні психолого-педагогічні дослідження, зокрема О. Сергієнко підтверджують, що вже на початку молодшого шкільного віку діти демонструють сформовані передумови самотійності в різних видах діяльності – *ігровій, трудовій, пізнавальній та комунікативній*. Саме ці види діяльності створюють основу для подальшого розвитку навчальної самотійності, яка в молодшому шкільному віці набуває особливого значення як важлива складова навчальної компетентності та особистісного розвитку учня [64].

Поняття *самотійність* та *навчальна самотійність* у сучасній українській педагогіці та психології розглядаються як ключові характеристики особистості, здатної до самонавчання та саморозвитку. Вони набули особливої актуальності у контексті Концепції Нової української школи, де одним із провідних результатів освіти визначено формування в учнів уміння вчитися впродовж життя [40].

У сучасних українських наукових джерелах *самотійність*, зокрема Л. Журавльова, визначається як інтегрована якість особистості, що виявляється в здатності свідомо ставити цілі, планувати і організовувати власну діяльність, ухвалювати рішення, критично мислити, нести відповідальність за власні вчинки, а також творчо використовувати набутий досвід у нових ситуаціях. У психологічному контексті це здатність дитини до вільного, усвідомленого вибору дій і суджень, незалежності від зовнішніх впливів, готовності до саморегуляції поведінки та навчальної діяльності [29; 30].

Сучасна українська психолого-педагогічна думка ґрунтується на ідеї, що розвиток самостійності дитини відбувається поступово (І. Бех, А. Бобро), у процесі розширення її навчальної та соціальної активності. Відповідно, навчальна самостійність учнів початкової школи розглядається як здатність до організації власної навчальної діяльності, що включає вміння ставити мету, добирати способи її досягнення, здійснювати самоконтроль і самооцінку результатів [30].

У межах сучасної освітньої парадигми поняття *зона найближчого розвитку* набуває нового тлумачення: зона саморозвитку дитини, де учень поступово переходить від навчання під керівництвом дорослого до самостійного пошуку знань, постановки завдань і прийняття рішень. Саме цей перехід є основою формування *навчальної автономії* – важливої складової освітньої компетентності учнів початкової школи [2 с.11].

Таким чином, формування навчальної самостійності у сучасній українській школі є провідним завданням компетентнісно орієнтованої освіти, спрямованої на розвиток особистості учня як активного, відповідального, творчого суб'єкта навчання, здатного до саморозвитку й ефективного навчання протягом усього життя.

Сучасна українська педагогічна наука (Н. Бухлова, А. Бобро, О. Савченко, О. Онопрієнко та ін.) розглядає навчальну діяльність як складну систему, у структурі якої взаємопов'язано функціонують навчальні потреби, мотиви, цілі, завдання, дії та операції. В основі ефективного навчального процесу лежить здатність учня самостійно визначати навчальні завдання, аналізувати умови їх виконання, моделювати способи розв'язання, контролювати власні дії та оцінювати результати своєї діяльності. Такий підхід відповідає вимогам компетентнісно орієнтованої освіти, визначеної Концепцією НУШ, яка наголошує на розвитку в учнів вміння вчитися впродовж життя [9, с.125].

Дослідники підкреслюють, зокрема Р. Романишин, що формування навчальної самостійності є результатом поступового розвитку в учнів

початкової школи здатності планувати власну діяльність, зосереджуватися на виконанні завдань, проявляти ініціативність і відповідальність. Особливо важливим є усвідомлення учнем послідовності виконання дій, що сприяє формуванню логічного та критичного мислення, необхідних для досягнення навчальних результатів [58, с.110].

Сучасна психолого-педагогічна думка (О. Гнатюк, Л. Журавльова, О. Закраєвська) визначає навчальну самостійність як інтегровану якість особистості, що проявляється у здатності школяра самостійно ставити пізнавальні цілі, шукати шляхи їх досягнення, застосовувати різноманітні способи роботи з інформацією, здійснювати самооцінку та корекцію власних дій. Розвиток цих умінь забезпечується через впровадження в освітній процес інтерактивних, дослідницьких і проєктних методів навчання, що орієнтовані на активну позицію учня, розвиток його рефлексивних і творчих здібностей [22; 30].

Отже, формування навчальної самостійності в умовах сучасної української школи передбачає створення педагогічного середовища, яке стимулює ініціативу, самоконтроль, уміння співпрацювати, аналізувати результати власної діяльності та робити висновки. Саме така організація навчання сприяє становленню особистості, здатної до саморозвитку, самонавчання та свідомого засвоєння знань.

Поряд із загальними показниками навчальної діяльності існують і суттєві індивідуальні відмінності у рівні сформованості навчальної самостійності учнів. Ця якість має глибоко індивідуалізований характер розвитку, що зумовлює необхідність створення в освітньому середовищі спеціальних педагогічних умов для її цілеспрямованого формування [45].

Одним із ключових аспектів сучасної освіти є взаємозв'язок понять «*навчальна самостійність*» і «*уміння вчитися*», які в українській психолого-педагогічній літературі розглядаються як взаємодоповнювані або навіть тотожні за змістом. Уміння вчитися розуміється як здатність учня до самостійного набуття нових знань, умінь, способів діяльності, до

усвідомленого планування власного освітнього поступу, рефлексії та саморозвитку. Саме ці якості визначають успішність навчальної самостійності, оскільки сприяють переходу дитини від зовнішньої мотивації до внутрішньої, від виконання завдань за зразком до самостійного пізнання.

У контексті сучасної української освіти, зорієнтованої на компетентнісний підхід, навчальна самостійність розглядається як складова ключової компетентності «*уміння вчитися впродовж життя*», визначеної Державним стандартом початкової освіти та Концепцією Нової української школи. Її формування передбачає розвиток у здобувачів освіти таких умінь, як планування власної діяльності, самоконтроль, критичне мислення, здатність до аналізу, узагальнення, самооцінювання й рефлексії [43; 59].

Українські науковці наголошують, що результатом формування навчальної самостійності є не лише володіння базовими навчальними вміннями, а й розвиток внутрішньої готовності школяра до подолання труднощів, пошуку нових способів дії у незнайомих ситуаціях, що є показником зрілої освітньої компетентності. У цьому контексті особливої ваги набуває програма формування загальнонавчальних умінь і навичок для учнів початкової школи, яка реалізується в оновлених навчальних програмах Нової української школи. Вона передбачає розвиток у дітей самостійності, ініціативності, творчості, уміння критично мислити та приймати відповідальні рішення.

Отже, формування навчальної самостійності як інтегрованої характеристики особистості сучасного учнів початкової школи є одним із пріоритетних завдань української освіти. Це не лише показник якості навчального процесу, а й важливий чинник становлення компетентного, активного, свідомого громадянина, здатного до саморозвитку та навчання впродовж життя [50, с.85].

У педагогічній науці поняття «універсальні навчальні дії» розглядається з різних позицій: як у широкому, так і у вузькому значенні. У широкому розумінні цей термін у дослідженнях О. Савченко

ототожнюється з *умінням вчитися*, тобто із здатністю учня до саморозвитку, самовдосконалення, пізнавальної активності та самостійного здобуття знань упродовж життя. У вузькому, психолого-педагогічному сенсі, універсальні навчальні дії визначаються як система способів діяльності учня, що забезпечують оволодіння новими знаннями, формування умінь і навичок, організацію власної навчальної діяльності та контроль за її результатами [63, с.12].

В українській системі освіти, зокрема відповідно до положень Державного стандарту початкової освіти та Концепції Нової української школи, універсальні навчальні дії є основою формування ключової компетентності «уміння вчитися впродовж життя». Саме вони забезпечують здатність дитини орієнтуватися у різних навчальних ситуаціях, критично осмислювати інформацію, планувати власну діяльність, ставити навчальні цілі, здійснювати контроль і самооцінювання результатів. Таким чином, універсальні навчальні дії поєднують у собі знання, уміння, цінності та способи мислення, необхідні для ефективного навчання в будь-якій галузі [31; 40].

Формування універсальних навчальних дій передбачає оволодіння учнями початкової школи усіма компонентами навчальної діяльності, а саме: розвиток пізнавальних мотивів і внутрішньої мотивації до навчання, усвідомлення навчальної мети, здатність до планування послідовності дій, організації роботи з навчальним матеріалом, здійснення самоконтролю та самооцінювання. Саме це забезпечує становлення навчальної самостійності як основи здатності учня до самонавчання, творчості та відповідального ставлення до результатів власної діяльності.

Аналіз навчальних програм і очікуваних результатів навчання в початковій школі засвідчує, що в умовах реалізації компетентнісного підходу створено реальні можливості для формування широкого спектра універсальних навчальних дій на кожному етапі розвитку учня. Цей процес має поетапний характер: від організації спільної навчальної діяльності під

керівництвом учителя до поступового переходу до самостійного планування, виконання та оцінювання власних дій [52].

Отже, формування навчальної самостійності необхідно розпочинати вже з першого класу, адже саме в цей період закладаються основи пізнавальної активності, комунікативної взаємодії, ініціативності, вміння співпрацювати в групі та брати відповідальність за результати спільної діяльності. Створення в класі навчального співтовариства, у якому дитина навчається не лише від учителя, а й у взаємодії з однокласниками, сприяє розвитку здатності самостійно здобувати знання, робити висновки, застосовувати набуте у нових навчальних ситуаціях [1].

Таким чином, *універсальні навчальні дії* є важливою складовою компетентнісного розвитку учнів початкової школи та базовою умовою формування навчальної самостійності, що відповідає стратегічним орієнтирам сучасної української освіти.

Основи дитячої самостійності в сучасній українській освіті розглядаються як результат створення в школі активного навчального середовища, де знання здобуваються не лише через пояснення вчителя, а у співпраці, дискусії, взаємодії, спільному пошуку істини. Важливим є перехід від традиційного уроку до навчального партнерства, у межах якого діти вчать самостійно мислити, ставити запитання, аргументувати свою позицію та здійснювати самоконтроль. Саме через спільну навчальну діяльність і розвиток комунікативної взаємодії закладаються основи навчальної самостійності учнів [58, с.110].

Формування навчальної самостійності є тривалим і глибоко індивідуалізованим процесом. Кожна дитина проходить власний шлях розвитку самостійності, що залежить від її пізнавальних інтересів, темпу засвоєння матеріалу, особливостей мислення, пам'яті, уваги та емоційного стану. У межах компетентнісного підходу, визначеного Державним стандартом початкової освіти, учитель має створювати умови для реалізації

індивідуальної освітньої траєкторії кожного учня, забезпечуючи підтримку, але не підміну діяльності дитини [18, с.49].

Індивідуалізація навчання в сучасній початковій школі розглядається як важливий чинник розвитку навчальної самостійності. Вона передбачає урахування вікових, психологічних, інтелектуальних і мотиваційних особливостей учнів у процесі навчання, застосування різних форм і методів роботи: *індивідуальних, парних, групових*. Саме поєднання індивідуальної та колективної діяльності створює оптимальні умови для поступового переходу школяра від зовнішнього керівництва до внутрішньої саморегуляції навчального процесу [53].

Навчальна самостійність виявляється через здатність учня самостійно ставити перед собою цілі, планувати шляхи їх досягнення, приймати рішення у навчальних ситуаціях вибору, оцінювати результати своєї роботи та відповідати за них. Таким чином, у сучасній початковій освіті формування навчальної самостійності розглядається як ключовий компонент розвитку «уміння вчитися», що забезпечує готовність учнів початкової школи до подальшої освіти та безперервного самовдосконалення.

Наукові уявлення про формування самостійності як якості учня початкової школи, що включає ініціативність, прогнозування, самооцінку, самоконтроль та готовність до творчої діяльності в навчанні, отримали подальший розвиток у сучасних дослідженнях українських педагогів. Було розроблено методики поетапного формування зазначених характеристик учнів, що враховують психологічні та вікові особливості дітей.

Серед умов, які сприяють розвитку самостійності учнів початкової школи, виділяють організацію різних видів групової роботи на уроці, що дозволяє послідовно залучати кожного учня до самостійної навчальної діяльності. Зокрема, використовуються групові форми з різним типом взаємодії: лідерським, паритетним та демократичним, а також система

спеціальних завдань, які реалізують ідею актуальності і практичного використання самостійних дій учня [67].

Дослідження сучасних українських педагогів (Н. Бібік, О. Вашуленко, Н. Листопад, В. Мартиненко, О. Онопрієнко, Т. Павлова, О. Петрук) свідчать про високу ефективність групових форм навчання для формування навчальної самостійності учнів початкової школи. Зокрема, введення педагогічних моделей, що передбачають взаємодію різновікових учнів, де старші школярі виконують роль наставників для учнів початкової школи, сприяє значному розширенню власних можливостей у самостійній навчальній діяльності. Такий підхід дозволяє не лише урізноманітнити організацію навчального процесу, а й створити оптимальні умови для розвитку самостійності, враховуючи індивідуальні особливості та здібності учнів.

Особливу увагу приділяють використанню навчальних самостійних робіт (А. Бобро, В. Буряк, Т. Коваль), які складаються зі системи завдань і диференційованих підказок. Завдання подаються за принципом наростаючої складності, причому кожне наступне включає елементи попереднього. Така системність дозволяє учням поступово засвоювати навчальні дії, контролювати результати своєї роботи та формувати стійкі навички самостійного навчання. Ефективність систематизованих завдань значно перевищує результативність епізодичних або ізольованих вправ, оскільки вони формують цілісну систему умінь, що забезпечує стійкий розвиток *навчальної самостійності* [6; 8].

Без сумніву, професійна майстерність учителя відіграє ключову роль у формуванні навчальної самостійності учнів початкової школи. Проте одного педагогічного досвіду недостатньо: окрім володіння діяльнісними методами організації уроків, педагогу необхідні сучасні дидактичні матеріали та програмні засоби, що сприяють розвитку навчальної самостійності. До таких засобів належать продуманий навчальний зміст,

ефективні методи та прийоми навчання, а також різноманітні форми організації навчального процесу.

Стимулювання самостійної пізнавальної діяльності учнів передбачає комплексну роботу, що охоплює розвиток активності, самостійності, організованості та відповідальності школярів, а також спрямоване пробудження емоційного відгуку на результати власної діяльності та задоволення від процесу навчання. Створення системи стимулів для самостійної роботи дозволяє організувати ефективну взаємодію учителя і учня, підтримуючи позитивну мотивацію та розвиток емоційного й інтелектуального потенціалу дитини. Особливе значення має диференційований підхід, який враховує індивідуальні особливості учнів та забезпечує інтенсивне формування навичок самостійної пізнавальної діяльності [5, с.78].

Індивідуально-орієнтована система навчання створює умови для саморозвитку, самоосвіти та самовираження учнів. Вона передбачає організацію навчального процесу у формі лекційних та практичних занять, а також консультаційних годин: індивідуальних і групових. Учні працюють за індивідуальними навчальними планами, обираючи рівень складності завдань і темп засвоєння матеріалу відповідно до власних здібностей та інтересів. Такий підхід дозволяє поєднувати групові форми навчання з індивідуальним темпом та характером засвоєння знань, створюючи оптимальні умови для розвитку навчальної самостійності.

Індивідуально-орієнтована система навчання має низку переваг: вона базується на закономірностях психічного розвитку дітей, забезпечує навчання в зоні найближчого розвитку, формує довільність і самоконтроль, сприяє розвитку характеру, волі та здатності швидко приймати рішення, задовольняє потребу дитини в самореалізації та розвиває навички продуктивного спілкування [14, с.38].

Важливим аспектом сучасного підходу до індивідуалізації навчання є створення освітньої траєкторії учня, що дозволяє кожному школяреві

формувати власні цілі, плани та стратегії освоєння навчальних дисциплін. У цьому процесі педагог складає адаптовані програми занять з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, а самі учні активно беруть участь у визначенні та реалізації власних навчальних цілей, представляючи результати своєї роботи як частину особистісного навчального досвіду.

Важливими складовими індивідуальної освітньої діяльності учня є такі структурні елементи: усвідомлення сенсу діяльності, постановка особистої навчальної мети, планування дій, реалізація запланованого, рефлексія щодо виконаного, а також коригування або переоцінка цілей [13].

Процес розвитку *уміння вчитися* розглядають через виділення його ключових складників. Перший складник забезпечується освітою, яка формує і розширює рефлексивні можливості учнів початкової школи, сприяє усвідомленню власних дій і результатів навчання. Другий складник пов'язаний із розвитком здатності виходити за межі наявного досвіду: учень, який опановує *уміння вчитися*, у ситуації нових завдань здатний трансформувати відомі способи дій і шукати нові, використовуючи ресурси людської культури, такі як підручники, довідники, словники, інтернет та інші джерела інформації.

Самостійна діяльність формується різними педагогічними засобами, найпоширенішим з яких є самостійна робота. Вона ґрунтується на високому рівні пізнавальної активності учнів молодшого шкільного віку та розвитку їхньої здатності до саморегуляції, цілепокладання і планування власних дій. При цьому самостійна робота не є формою організації уроку чи методом навчання, а радше засобом залучення школярів у самостійну пізнавальну діяльність, її логічну та психологічну організацію [15].

Під *самостійною роботою* розуміють особливу форму організації навчальної діяльності, що здійснюється під прямим або непрямим керівництвом учителя, під час якої учні частково або повністю самостійно виконують різноманітні завдання з метою розвитку знань, умінь, навичок і особистісних якостей.

До основних видів самостійних робіт належать: робота з підручником та додатковою літературою; виконання навчальних вправ; виконання практичних і лабораторних завдань; перевірочні самостійні та контрольні роботи; домашні завдання.

Самостійна робота є ефективним інструментом формування навчальної самостійності учнів, розвитку їхньої відповідальності, ініціативності та творчого підходу до засвоєння навчального матеріалу.

У сучасній педагогічній літературі виокремлюють різні види самостійної роботи, які доцільно використовувати на різних етапах навчання математики та інших предметів: самостійна робота для актуалізації наявних знань; самостійна робота для засвоєння нового матеріалу; самостійна робота для закріплення та повторення знань і розвитку вмінь; самостійна робота для контролю та перевірки знань і умінь [50, с.84].

Формування навчальної самостійності у школярів передбачає три взаємопов'язані завдання. Перше полягає у розвитку самостійності у пізнавальній діяльності, здатності учнів самостійно оволодівати знаннями та формувати власний світогляд. Друге – навчити школярів самостійно застосовувати наявні знання в навчанні та практичній діяльності. Третє – передбачає використання ігрових завдань та сюжетів для розвитку самостійності у дітей молодшого шкільного віку.

У психології самостійність розглядається як вольова характеристика особистості, здатність планувати, регулювати та активно здійснювати власну діяльність без постійного зовнішнього керівництва. Вона проявляється у ініціативності, критичності, адекватній самооцінці та почутті особистої відповідальності за власну діяльність і поведінку.

В молодшому шкільному віці особливе значення має ігрова діяльність. Самостійність дітей проявляється у створенні і реалізації сюжетів складних колективних ігор, здатності виконувати відповідальні

завдання у групі, а також у вмінні оцінювати власну роботу та роботу інших учасників.

Види і рівні навчальної самостійності можна подати наступним чином (*високий, достатній, середній, низький*):

Низький рівень – учень виконує завдання лише за зразком або під постійним керівництвом учителя. Дії мають відтворювальний характер, спостерігається залежність від допомоги дорослого, відсутність ініціативи та усвідомлення мети діяльності.

Середній рівень – учень здатний виконувати окремі завдання самостійно, застосовуючи раніше засвоєні знання у знайомих ситуаціях. Потребує часткової допомоги вчителя, може планувати свої дії, але ще не завжди вміє контролювати та оцінювати результати роботи.

Достатній рівень – учень самостійно працює з навчальним матеріалом, уміє переносити знання в нові умови, виявляє ініціативу, здатний до самоконтролю та самооцінки. Під час виконання завдань демонструє стійку пізнавальну активність і прагнення до самовдосконалення.

Високий рівень – учень виявляє сформовану навчальну самостійність: сам ставить цілі, планує діяльність, обирає раціональні способи розв'язання, творчо підходить до виконання завдань, самостійно оцінює результат і здатний до подальшого саморозвитку.

У результаті навчання у учнів початкової школи формуються: бажання та вміння вчитися, самостійність, ініціативність, здатність до співпраці та відповідальність у різних видах діяльності, що є фундаментом подальшого успішного навчання та особистісного розвитку.

1.3. Шляхи формування навчальної самостійності в сучасних дидактичних системах початкової освіти

Формування самостійності дитини відбувається у процесі навчальної діяльності, що має цілеспрямований, результативний і довільний характер. Навчальна діяльність виступає не лише засобом засвоєння знань, а й чинником особистісного розвитку, оскільки її результати оцінюються педагогами, однолітками та самим учнем. Від цього залежить внутрішня позиція школяра, його впевненість у власних силах, емоційний комфорт і мотивація до навчання. Саме в навчальній діяльності формуються базові навички самоконтролю, саморегуляції, усвідомлення мети й оцінювання власних досягнень.

Самостійна діяльність у початковій школі є невід'ємною складовою освітнього процесу, що сприяє розвитку пізнавальної активності, ініціативності та відповідальності учнів за результати власного навчання. Її зміст, обсяг, тривалість та способи організації залежать від мети уроку, характеру навчального матеріалу, індивідуальних особливостей і рівня підготовленості школярів [73].

Організація самостійної діяльності у процесі навчання математики повинна спиратися на сучасні дидактичні принципи, що забезпечують ефективне формування навчальної самостійності:

– *системність і послідовність* – передбачає логічне розміщення матеріалу, поступове ускладнення завдань, міжтемні зв'язки, поетапне формування навичок та вмінь, що забезпечує цілісність навчального процесу;

– *популярність і доступність* – завдання добираються відповідно до вікових можливостей, рівня розвитку пізнавальних умінь і сформованості навичок самостійної роботи, що запобігає перевантаженню й формує віру у власні сили;

– *диференціація та індивідуалізація навчання* – врахування індивідуальних освітніх потреб, рівня підготовленості, темпу роботи та

пізнавального стилю кожного учня; забезпечення підтримки для слабших школярів і створення умов для розвитку більш підготовлених;

– *активність та інтерактивність* – передбачає залучення учнів до планування, вибору способів виконання, аналізу результатів, а також використання форм роботи, які стимулюють співпрацю, комунікацію та самовираження;

– *успішність і мотиваційна підтримка* – створення ситуацій успіху, які формують позитивне ставлення до навчання, розвивають самооцінку та готовність до подальшого пізнання (Схема 1.2.).

Схема 1.2.

Самостійна робота виступає не лише засобом закріплення знань, а й потужним чинником розвитку навчальної самостійності, рефлексивного мислення та вміння вчитися, що є ключовими компетентностями сучасного учня початкової школи. Загалом, самостійна робота виступає важливим засобом навчання (Схема 1.3.), оскільки:

– спрямовується на досягнення конкретної дидактичної мети та розв'язання визначених навчальних завдань;

– забезпечує формування необхідного обсягу знань, умінь і навичок, що відповідають кожному етапу навчального процесу та сприяють виконанню певного типу пізнавальних дій;

– стимулює внутрішню мотивацію учнів до самостійного набуття нових знань, розвиває здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, аналізувати та творчо опрацьовувати новий навчальний матеріал;

– виступає ефективним засобом педагогічного впливу, що дозволяє вчителю цілеспрямовано керувати пізнавальною активністю школярів, сприяючи формуванню в них навичок самостійного мислення, відповідальності та навчальної ініціативи.

Схема 1.3.

Відповідно до сучасних підходів української педагогіки, навчальна самостійність розглядається як поетапний процес, що передбачає перехід від наслідувальних дій до творчого використання знань у нових ситуаціях.

Виділяють *три рівні навчальної самостійності*:

I рівень – відтворювально-репродуктивний, коли учні виконують завдання за зразком, застосовуючи мінімальні розумові зусилля;

II рівень – частково-пошуковий, коли діти здійснюють самостійні дії з перенесення знань і умінь у нові навчальні ситуації;

III рівень – творчо-дослідницький, що передбачає вміння застосовувати знання у нових умовах, розв’язувати проблемні ситуації,

ініціювати власні способи дії й проявляти готовність до практичного використання знань у житті.

Ефективність самостійної діяльності учнів початкової школи забезпечується низкою педагогічних умов (Схема 1.4.):

- усвідомлення мети завдання та розуміння його значення для особистого розвитку;
- знання послідовності виконання дій і володіння раціональними прийомами навчальної роботи;
- уміння користуватися засобами навчання (підручниками, довідниками, навчальними платформами тощо);
- розвиток навичок пошуку опор у матеріалі завдань, уміння самостійно долати труднощі;
- створення оптимальних дидактичних умов, зокрема вибір місця й форми виконання завдань – у класі, вдома, під час проєктної чи групової діяльності.

Схема 1.4.

В основі *самостійної навчальної діяльності* лежить внутрішня потреба учня в пізнанні, прагнення до здобуття нових знань і вдосконалення власних умінь. Така діяльність виходить далеко за межі виконання

домашніх завдань і виявляється у самостійному поглибленні вивчення навчальних предметів, пошуку відповідей на запитання, що цікавлять дитину, та задоволенні її пізнавальних потреб у різних сферах.

Творча самостійна діяльність формується тоді, коли учень, спираючись на здобуті знання, уміння та навички, створює за завданням учителя новий, оригінальний продукт – спосіб розв'язання, власне судження, ідею чи практичний результат. У процесі такої діяльності проявляються індивідуальний стиль мислення, гнучкість розумових операцій, креативність і самовираження дитини [71].

Критеріями прояву творчої самостійності виступають швидкість і якість виконання завдань, оригінальність підходів, уміння обґрунтовувати власну позицію та естетичне оформлення результатів.

На уроках математики самостійна робота охоплює всі етапи навчального процесу – від формування обчислювальних навичок і вмінь працювати з рівняннями до розв'язування задач підвищеної складності та засвоєння елементів геометричного матеріалу. Саме через систематичну організацію таких видів діяльності в учнів початкової школи формується потреба в самостійному мисленні, пізнавальна активність і здатність до творчої самореалізації.

Організовуючи самостійну роботу з математики, учитель початкових класів має дотримуватися певних методичних і дидактичних вимог, що забезпечують ефективність навчального процесу та розвиток пізнавальної активності учнів початкової школи [25, с.22].

Самостійна навчально-пізнавальна діяльність повинна сприяти глибокому й міцному засвоєнню математичних знань, розвитку логічного, критичного та творчого мислення, формуванню вмінь самостійно здобувати, систематизувати, узагальнювати та застосовувати знання на практиці. Вона має реалізовувати основні дидактичні принципи – доступності, послідовності, свідомості, системності, зв'язку теорії з практикою, активності та самостійності учнів.

Завдання для самостійної роботи мають бути різноманітними за змістом, структурою та дидактичною метою: від тренувальних і репродуктивних до частково-пошукових і творчих. Такий підхід сприяє розвитку різних типів мислення, підтримує інтерес до навчання та забезпечує активну участь учнів у пізнавальному процесі.

Послідовність організації самостійних робіт як у класі, так і вдома повинна забезпечувати логічну наступність. Кожне нове завдання має спиратися на попередні результати, поглиблювати й розширювати засвоєний матеріал, готуючи учнів до нових видів діяльності.

Цілеспрямованість самостійної роботи досягається чітким формулюванням її мети, завдань і очікуваних результатів. Учні повинні розуміти, навіщо вони виконують певну діяльність і як отримані знання можна використати на практиці.

Ступінь самостійності має відповідати віковим і пізнавальним можливостям дітей: завдання повинні бути посильними, але водночас стимулювати до інтелектуальних зусиль, самостійного пошуку та ініціативності [27, с. 223].

На початковому етапі необхідно сформувати в учнів елементарні навички самостійної діяльності – уміння працювати з підручником, виконувати прості практичні завдання, будувати малюнки, проводити вимірювання, розв'язувати нескладні задачі.

Учням доцільно пропонувати різнопланові завдання: як ті, що виконуються за готовим алгоритмом, так і такі, що передбачають пошук власного способу дії або створення нового алгоритму. Цікаві, нестандартні завдання активізують пізнавальну діяльність і стимулюють бажання до самостійного навчання.

Важливо враховувати, що темп засвоєння навчального матеріалу в кожної дитини індивідуальний, тому вчитель має забезпечити диференціацію та індивідуалізацію самостійної роботи. Це дозволить

кожному учню відчути успіх, розвивати впевненість у власних силах і поступово розширювати зону самостійності [34, с. 61].

Формування вмінь і навичок самостійної роботи з математики не відбувається стихійно – воно є результатом системного, цілеспрямованого добору завдань, які органічно включаються у структуру уроку з урахуванням педагогічних умов, рівня готовності та пізнавальних інтересів учнів.

До загальних умов організації самостійної роботи учнів належать чинники, спільні для всіх її видів та форм. Передусім це належна підготовленість учителя, яка передбачає глибоке розуміння сутності самостійної роботи, її мети, ролі у навчальному процесі та методичних особливостей реалізації. Важливим є також попереднє діагностування навчальних можливостей учнів – проведення спостережень, анкетувань, опитувань, діагностичних робіт для з'ясування рівня готовності школярів до самостійної діяльності. Це дає змогу вчителю планувати зміст і складність завдань з урахуванням індивідуальних особливостей кожного учня.

Не менш важливою є поетапна організація самостійної роботи, коли учні поступово опановують різні рівні самостійності – від відтворювальної до творчої. Водночас необхідно забезпечити залучення до самостійної діяльності всіх учнів, створивши для кожного доступні та посильні умови для виконання завдань. Значну роль відіграє й система оцінювання результатів самостійної роботи, яка має бути справедливою, мотивувальною та враховувати не лише кінцевий результат, а й зусилля, наполегливість і прогрес дитини [36, с.139].

До спеціальних умов, що стосуються окремих видів самостійних робіт, належать такі. Під час фронтальної форми організації важливо враховувати загальний рівень підготовленості класу, забезпечити доступність навчальних матеріалів, варіативність завдань і диференціацію під час виконання. У разі короткочасних завдань доцільно використовувати невеликі, чітко сформульовані вправи, які дозволяють оперативно

перевірити рівень засвоєння матеріалу. Під час організації довготривалих або середньотривалих завдань необхідно брати до уваги специфіку предмета, зміст навчальної програми, вікові та психологічні особливості учнів. Такі завдання варто розподіляти на низку взаємопов'язаних етапів, що дає змогу поступово досягати навчальної мети, контролювати проміжні результати й підтримувати інтерес до роботи.

Отже, вміння планувати, структурувати та впроваджувати різні види самостійних завдань у навчальний процес, поєднуючи при цьому педагогічне керівництво з розвитком самостійності дитини, є свідченням високого рівня професійної майстерності вчителя. Такий підхід не лише формує у учнів початкової школи відповідальність і вміння долати труднощі, а й створює основу для розвитку самонавчання в подальших ланках освіти [55].

З огляду на це, доцільним є розроблення спеціальної програми формування навичок самостійної роботи учнів, яка має включати такі складові:

- усвідомлення школярем власної пізнавальної потреби у розширенні та поглибленні знань;
- самооцінку власних інтелектуальних, особистісних і фізичних можливостей;
- визначення мети самостійної діяльності – як короткострокової, так і довгострокової;
- самостійний вибір об'єкта вивчення та його аргументування;
- розроблення конкретного плану дій і програми самостійної роботи;
- визначення форм, критеріїв і часу самоконтролю та самооцінювання результатів (Схема 1.5.).

Така програма створює необхідні умови для розвитку самостійності, ініціативності та внутрішньої мотивації до навчання – ключових компетентностей сучасного учня початкової школи.

Отже, ефективність організації самостійної роботи учнів залежить від дотримання певних педагогічних умов. До них належать: поетапність навчальної діяльності, що забезпечує поступове формування умінь і навичок самостійності; використання завдань розвивального характеру, які стимулюють мислення, ініціативу та пізнавальний інтерес учнів; а також цілеспрямоване формування навичок самоконтролю й самоперевірки, що сприяє усвідомленню власної відповідальності за результати навчання.

Самостійна робота школярів має чітку внутрішню структуру, яка охоплює три основні етапи: підготовчий (орієнтувальний), виконавчий і контрольньо-оцінювальний (перевірний).

На *першому, підготовчому* етапі учень ознайомлюється з умовою завдання, уважно її читає, аналізує, визначає мету роботи та необхідні способи її виконання. Важливо, щоб школяр усвідомив, що саме потрібно зробити, які дії йому відомі, а які потребують додаткового уточнення або

повторення. Цей етап формує вміння орієнтуватися в навчальній ситуації, планувати свої дії та прогнозувати результат.

Другий, виконавчий етап полягає у безпосередньому розв'язанні завдання відповідно до обраного плану дій. Тут учень застосовує здобуті знання, здійснює необхідні обчислення, виконує практичні операції або логічні міркування. На цьому етапі формується вміння діяти самостійно, користуючись власними пізнавальними ресурсами, а також переносити знання в нові навчальні ситуації.

Третій, перевірний (контрольно-оцінювальний) етап передбачає перевірку правильності виконання завдання, аналіз помилок, самооцінку результатів і визначення шляхів удосконалення роботи. Учень порівнює отриманий результат із очікуваним, оцінює ступінь досягнення поставленої мети та робить висновки щодо власних успіхів і труднощів.

Таким чином, структура самостійної роботи охоплює послідовні елементи: аналіз завдання, визначення способів розв'язання, планування дій, виконання, перевірку та оцінку результатів. Така поетапна організація сприяє розвитку рефлексивного мислення, формуванню вміння вчитися та створює умови для переходу від зовнішнього педагогічного керівництва до внутрішньої саморегуляції навчальної діяльності учня.

Для прикладу розглянемо поетапність (ступеневість) організації роботи над розв'язуванням сюжетних задач нового типу.

На *початковому етапі* застосовується колективна форма роботи під безпосереднім керівництвом учителя. Вона передбачає активну участь педагога у процесі розв'язування задачі. Учні спільно з учителем здійснюють усний аналіз задачі, визначають її умову, послідовність дій, записують проміжні та кінцеві результати на дошці. Після цього учні самостійно фіксують розв'язок у зошитах, спираючись на зразок, поданий учителем. На цьому етапі формується початкове розуміння структури задачі, логіки міркувань і послідовності дій.

Наступний етап передбачає напівсамостійну діяльність учнів. Учитель бере участь лише у процесі аналізу умови задачі, тоді як виконання дій здійснюють самі учні. Можливі різні варіанти організації цього етапу:

– учитель разом з учнями проводить розбір задачі, фіксує розв’язок на дошці, після чого запис стирається, а учні відтворюють розв’язання у своїх зошитах;

– на дошці записуються лише результати дій, а їх послідовність учні встановлюють самостійно;

– учитель допомагає лише у складанні плану розв’язання, а виконання та запис усіх дій здійснюється учнями самостійно.

Завершальний етап – повністю самостійне розв’язування задачі учнями. Учитель лише пропонує текст задачі або вказує її номер, після чого діти самостійно аналізують умову, визначають послідовність дій, виконують обчислення й оформлюють розв’язок. На цьому етапі учні вчаться самостійно обирати спосіб розв’язання, перевіряти правильність власних дій та аргументувати вибір алгоритму.

У подальшій роботі задачі цього типу інтегруються із завданнями інших видів, що сприяє розвитку в учнів уміння переносити набуті знання в нові ситуації, гнучко застосовувати різні стратегії розв’язання й самостійно визначати найбільш доцільний хід міркувань.

Широке впровадження самостійної роботи з математики у навчальний процес початкової школи створює сприятливі умови для розв’язання важливих дидактичних завдань. Передусім, це сприяє підвищенню якості математичної підготовки учнів, формуванню в них міцних, усвідомлених знань і практичних умінь, передбачених навчальною програмою. Завдяки самостійній діяльності діти поступово оволодівають умінням здобувати інформацію з різних джерел, аналізувати її, систематизувати та узагальнювати отримані знання [65].

Самостійна робота допомагає школярам навчитися застосовувати набуті математичні знання у реальних життєвих ситуаціях, розвиває їхні

пізнавальні здібності – уважність, спостережливість, логічне та критичне мислення, творчу ініціативу. Вона також формує культуру розумової праці, вчить планувати власну діяльність, оцінювати її результати та відповідально ставитися до виконання завдань.

Організація самостійної роботи є невід’ємною складовою системи методів і форм навчальної діяльності учнів початкової школи. Її цілеспрямоване й послідовне застосування забезпечує формування у дітей здатності «уміння вчитися» – тобто самостійно здобувати, осмислювати й застосовувати нові знання. Це, своєю чергою, активізує пізнавальну діяльність, розширює навчально-виховні можливості уроку, підвищує ефективність засвоєння матеріалу та формує позитивну мотивацію до навчання.

Регулярне та педагогічно виважене використання самостійних завдань під час вивчення математики сприяє розвитку довільної уваги, вміння логічно мислити, аргументувати власну думку, запобігає формалізму в навчанні. Важливо, що така робота не лише удосконалює інтелектуальні якості учнів, а й сприяє становленню самостійності як риси особистості, формує відповідальність, наполегливість і впевненість у власних силах.

Сучасна українська школа, що функціонує на засадах Державного стандарту початкової освіти та компетентнісного підходу, розглядає навчальну самостійність як ключову складову уміння вчитися упродовж життя. Відповідно, навчально-методичні комплекти орієнтовані на активну позицію учня, розвиток його ініціативності, здатності до самоорганізації та критичного мислення [20].

У сучасних дидактичних системах проблема формування навчальної самостійності учнів початкової школи не має однозначного вирішення, оскільки різні авторські підходи по-різному тлумачать роль учителя, рівень підтримки та види навчальної допомоги, необхідні для розвитку автономності учня. Проте всі сучасні концепції української освіти єдині у розумінні того, що формування самостійності – це поступовий процес

становлення суб'єктності дитини, який забезпечується через активну навчальну діяльність, системну підтримку з боку вчителя та стимулювання пізнавальної ініціативи.

Важливу роль у цьому процесі відіграють дидактичні зошити та навчальні матеріали нового покоління, які містять систему завдань, спрямованих на розвиток самостійності, креативності та дослідницьких умінь. Такі матеріали допомагають дитині пройти шлях від «незнання» до «знання», використовуючи послідовність навчальних кроків, що поступово переводять її від зовнішньої допомоги до самостійного пошуку розв'язань [74].

Для досягнення справжньої навчальної самостійності необхідно розвивати не лише здатність вчитися, а й творчу активність, внутрішню мотивацію та відповідальність за результати власної діяльності. Саме на перетині цих якостей формується учень, здатний до самоосвіти, саморозвитку та успішної інтеграції у сучасне суспільство знань.

Відсутність системної навчальної підтримки в дидактичних зошитах може призвести до формування в учнів молодшого шкільного віку феномену вивченої безпорадності. Це явище спостерігається у практиці сучасної школи, коли дитина, стикаючись із труднощами під час виконання завдання, не намагається самостійно знайти спосіб його розв'язання, а очікує допомоги від учителя чи однокласників. Такий підхід свідчить про несформованість навичок самостійної навчальної діяльності, що є важливою складовою навчальної компетентності учня початкової школи [72].

Безумовно, формування навчальної самостійності не виключає педагогічної підтримки, однак допомога має мати розвивальний характер: спрямовувати учня на усвідомлення власних дій, пошук ефективних шляхів подолання труднощів, аналіз помилок. До завершення початкової школи дитина має оволодіти основами самостійної діяльності: уміти визначати навчальну мету, бачити і формулювати проблему, обирати способи дій,

звертатися за допомогою лише у разі потреби. Це створює передумови для успішного навчання в основній школі.

Дидактичні матеріали, розроблені С. Скворцовою та О. Онопрієнко, відповідають зазначеним завданням, оскільки побудовані з урахуванням принципів варіативності та індивідуалізації навчання. Їхні зошити, що слугують доповненням до підручників з математики, поєднують тренувальні та розвивальні вправи, спрямовані на закріплення, повторення і поглиблення знань, а також формування навичок самостійної роботи [66].

Значною перевагою таких зошитів є друкована основа, яка дозволяє економити час на виконання завдань, забезпечує структурованість навчального процесу й зручність для індивідуальної роботи. Крім того, вони можуть використовуватися як під час уроку, так і для самостійного виконання вдома, що сприяє формуванню у дітей відповідальності за власне навчання.

Зміст завдань у цих зошитах орієнтований не лише на відпрацювання навичок, а й на розвиток пізнавальної активності: учень може обирати різні способи виконання обчислень – за допомогою *малюнків, схем, числових лінійок* чи моделей. Такий підхід розвиває у дітей гнучкість мислення та вміння застосовувати різні стратегії розв'язання проблем.

Серед позитивних рис зошитів для 1 класу варто відзначити заміщення текстового супроводу умовними позначеннями, які легше запам'ятовуються, спрощують орієнтування у змісті завдань і знижують когнітивне навантаження на дитину. Помірна кількість завдань дозволяє уникнути перевтоми учнів і водночас забезпечує формування стійкої навчальної мотивації [65].

Організація процесу формування самостійності першокласників передбачає поступову передачу ініціативи від учителя до учня. На початковому етапі педагог формулює навчальну задачу, демонструє зразки дій, пояснює послідовність операцій, контролює та оцінює результат.

Надалі обсяг допомоги зменшується, що спонукає дитину діяти більш самостійно.

Особливу увагу у формуванні самостійної діяльності приділяють урахуванню пізнавальних стилів учнів, що визначаються їхньою схильністю до певних способів сприйняття й обробки інформації (візуальний, аудіальний, кінестетичний тощо). Як зазначають дослідники, ефективна індивідуалізація навчання вимагає врахування трьох параметрів:

- рівня підготовленості учнів;
- їхніх пізнавальних стилів;
- психологічних особливостей розвитку.

Саме тому автори (С. Скворцова, О. Онопрієнко) включають до навчально-методичних комплектів варіативні завдання, які передбачають різні шляхи розв'язання й рівні складності. До таких завдань належать опорні схеми, пам'ятки, візуальні підказки, що допомагають учням здійснювати самоконтроль і самоперевірку.

Завдяки цьому методичні комплекти С. Скворцової та О. Онопрієнко створюють сприятливі умови для поступового формування навчальної самостійності учнів початкової школи, забезпечуючи перехід від діяльності під керівництвом учителя до усвідомленої саморегуляції власного навчального процесу [65].

У методичних комплексах подано також систематизовані опорні схеми до розв'язування простих задач, які виконують функцію своєрідного «провідника» для учня у процесі навчальної діяльності. Вони допомагають учнів початкової школи усвідомити послідовність розумових операцій, навчитися аналізувати умову задачі, обирати доцільний спосіб її розв'язання та здійснювати самоперевірку отриманого результату.

Отже, можна зробити висновок, що технологія організації самостійної навчальної діяльності учнів початкової школи має поетапний, поступовий характер. Її сутність полягає у передачі виконання навчальних дій від учителя до учня, що забезпечує розвиток ініціативи, самоконтролю,

рефлексії та здатності до самостійного прийняття рішень. Такий підхід поступово розширює зону самостійності школярів, створює умови для формування в них стійкої навчальної мотивації та відповідального ставлення до процесу пізнання.

Висновки до розділу 1

Проведений теоретичний аналіз психолого-педагогічних джерел дозволяє зробити висновок, що проблема формування самостійної навчальної діяльності учнів початкової школи посідає одне з провідних місць у сучасній педагогічній науці. У контексті реалізації Концепції Нової української школи самостійність розглядається не лише як риса особистості, а як ключова компетентність, що забезпечує здатність учня до безперервного навчання, саморозвитку і відповідального ставлення до власної освітньої діяльності.

Самостійна діяльність виступає важливим чинником становлення особистості дитини як активного суб'єкта навчання. Вона формує внутрішню мотивацію, ініціативність, критичне мислення, уміння планувати власні дії, контролювати й оцінювати результати діяльності. Саме завдяки розвитку навчальної самостійності школяр переходить від зовнішньої мотивації до внутрішньої, від дій за зразком до творчого пошуку й прийняття рішень.

На основі узагальнення наукових підходів (О. Савченко, Н. Бібік, І. С. Трубачова та ін.) встановлено, що самостійність учня проявляється у таких характеристиках: здатність самостійно ставити цілі та планувати діяльність; уміння організувати, контролювати та оцінювати власні дії; відповідальність за результати навчання; ініціативність, пізнавальна активність і критичність мислення; прагнення до самоосвіти та саморозвитку.

Самостійна навчальна діяльність учнів початкової школи формується у процесі активної взаємодії з учителем, коли педагог створює

умови для поступового переходу від спільної до індивідуальної діяльності учня. Успішність цього процесу забезпечується системним психолого-педагогічним супроводом, використанням ігрових, дослідницьких, проєктних і STEM-технологій, які сприяють розвитку пізнавальної ініціативи, рефлексії, саморегуляції та творчості.

У межах компетентнісного підходу навчальна самостійність визначається як складова вміння вчитися – ключової компетентності, яка забезпечує готовність особистості до навчання впродовж життя. Саме формування вміння вчитися є ключовим результатом початкової освіти, адже воно поєднує когнітивні, емоційно-вольові та діяльнісні компоненти, сприяючи гармонійному розвитку особистості дитини.

Отже, самостійна навчальна діяльність у початковій школі – це не лише засіб засвоєння знань, а й важливий шлях становлення компетентного, активного, відповідального учня, здатного до самопізнання, самовдосконалення і творчої реалізації. Формування самостійності є системним процесом, що має здійснюватися на всіх етапах навчання, спираючись на індивідуальні особливості дитини, її інтереси, пізнавальні потреби й життєвий досвід.

Розділ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

2.1. Організація процесу формування навчальної самостійності учнів початкової школи на уроках математики

Сучасна українська освіта переживає етап глибоких трансформацій, спрямованих на формування в учнів ключових компетентностей, визначених Концепцією Нової української школи. Одним із провідних напрямів реформування є розвиток навчальної самостійності учнів початкової школи – здатності самостійно здобувати знання, застосовувати їх у різних життєвих ситуаціях, критично мислити та відповідально ставитися до власного навчання. Ця якість стає основою для подальшого безперервного саморозвитку особистості в умовах динамічного інформаційного суспільства.

У початковій школі формування навчальної самостійності розпочинається саме на уроках математики, оскільки цей предмет є фундаментом розвитку логічного, аналітичного та системного мислення, що стимулює учнів до активного пізнання. Математика вчить дітей шукати, порівнювати, узагальнювати, робити висновки, а отже, створює сприятливі умови для організації різних форм самостійної діяльності.

Організація процесу формування навчальної самостійності на уроках математики потребує від учителя ретельного добору методів, прийомів і завдань, що спрямовані на активізацію мислення, розвиток ініціативи та пізнавальної самодіяльності учнів. Особливого значення набуває поступовий перехід від спільної діяльності з педагогом до самостійного виконання навчальних дій, що забезпечує ефективне оволодіння знаннями та формує готовність учнів до самонавчання [51, с.52].

Отже, сучасний урок математики у початковій школі є не лише засобом засвоєння навчального матеріалу, а й важливим простором для

становлення навчальної самостійності, розвитку внутрішньої мотивації до пізнання та формування активної освітньої позиції учня початкової школи.

Аналіз сучасної шкільної практики свідчить, що на сьогодні більшість учителів початкових класів володіють різноманітними прийомами організації навчальної діяльності учнів початкової школи, які сприяють формуванню навчальної самостійності. Зокрема, вони застосовують створення проблемних ситуацій, організацію пошукової та дослідницької діяльності, проведення підводних або проблемних діалогів, евристичних бесід, ігрових ситуацій, спрямованих на активізацію мислення учнів. Важливо, що така робота найчастіше реалізується у формі спільної діяльності вчителя та учнів, що стимулює розвиток колективного мислення та робить процес пізнання загальнокласним надбанням [68].

Водночас педагогічні спостереження показують, що не всі учні активно включаються у процес пошуку відповідей на поставлені проблеми чи запитання. Часто залишаються нез'ясованими конкретні ролі окремих дітей у покроковому процесі відкриття знань. Це вказує на слабку ланку сучасного уроку – недостатньо сформовану здатність кожного учня до самостійного відкриття знання, тобто уміння самостійно ставити мету, планувати та аналізувати дії, визначати послідовність виконання завдань, здійснювати самоконтроль та самооцінку. Таким чином, індивідуалізація навчальної діяльності залишається однією з найважливіших проблем у процесі формування навчальної самостійності учнів початкової школи [60].

Незважаючи на те, що сучасна психолого-педагогічна наука пропонує значну кількість досліджень, присвячених індивідуальним особливостям дітей молодшого шкільного віку, вчителі часто не мають достатнього педагогічного інструментарію для діагностування цих особливостей у класно-урочній системі. Як зазначає М.Ломберг, психологи поки що не можуть надати вчителям чіткі рекомендації щодо того, які саме індивідуально-типологічні характеристики дітей необхідно враховувати

при організації навчального процесу, і ще складніше реалізувати це у класі з великою кількістю учнів [44].

У зв'язку з цим закономірним стає використання педагогами форм роботи, що враховують індивідуальні особливості дітей, у межах невеликих груп або при індивідуальних заняттях, у тому числі в позаурочний час. Саме такі підходи забезпечують ефективне формування навчальної самостійності, розвиток особистісної активності та пізнавальної мотивації кожного школяра.

Важливого значення набуває застосування компетентнісного підходу як ключового чинника модернізації сучасної освіти та підвищення її ефективності. У контексті початкової школи однією з пріоритетних компетентностей є навчальна самостійність, яка базується на розвитку рефлексивних навичок, враховує індивідуальні особливості учнів і спирається на сформовані загальнонавчальні уміння та навички [61].

Сучасні освітні програми початкової школи акцентують увагу на необхідності виховання навчальної самостійності. Учень, який до завершення початкової школи не оволодів цими якостями, у середній школі може стикнутися зі складнощами у використанні навчального матеріалу та адаптації до збільшеного навчального навантаження. Відсутність сформованої навчальної самостійності може призвести до зниження пізнавальної мотивації, падіння інтересу до навчання і, як наслідок, до невикористання власних потенційних можливостей. Надалі, у старшій школі чи вищому навчальному закладі, такий учень може потребувати постійної сторонньої підтримки для виконання творчих завдань, що суттєво обмежує його професійний і особистісний розвиток [61].

Навчальна самостійність, основи якої закладаються ще в першому класі, розглядається як важливий показник сформованості навчальної діяльності учня початкової школи. Формування цієї самостійності здійснюється різними засобами, серед яких найпоширенішою є самостійна робота. Самостійна діяльність учнів забезпечує високий рівень пізнавальної

активності, сприяє розвитку умінь саморегуляції та цілепокладання, що є критеріями формування самостійності саме у молодшому шкільному віці [30, с.23].

На уроках математики виділяють кілька видів самостійної роботи, залежно від етапу навчання та мети діяльності учнів.

I. Самостійна робота з метою актуалізації знань.

Актуалізація опорних знань і вмінь проводиться перед введенням нового матеріалу або перед його закріпленням. Така робота може мати відтворюючий або реконструктивно-варіативний характер.

Роботи відтворюючого характеру (за зразком) передбачають виконання типових прикладів і завдань із повністю заданими умовами. Під час виконання цих робіт учні формулюють умови завдань, визначають дані та шукане, а потім, відтворюючи відповідні знання, знаходять спосіб розв'язання. Для таких робіт характерна детальна інструкція та поетапне керівництво вчителя [70].

Роботи реконструктивно-варіативного характеру вимагають від учнів проведення різноманітних перетворень і узагальнень із опорою на вже набутий досвід та знання. У цьому випадку учні не лише відтворюють окремі функціональні характеристики знань, а й аналізують їхню структуру, що сприяє глибшому розумінню матеріалу. Такі завдання поглиблюють знання, розширюють сферу їх застосування та формують продуктивне мислення учнів, здатність до творчої діяльності та самостійного пошуку рішень [61].

Таким чином, ефективна організація самостійної роботи на уроках математики в початковій школі сприяє формуванню у дітей здатності до свідомого використання знань, самоконтролю, самоперевірки та активного пізнавального пошуку, що є фундаментом подальшого розвитку навчальної самостійності. Наведемо приклади таких завдань

Завдання 1. Перетвори записи у вірні рівності. Встав у «віконця» знаки дій (+, -).

$$1. \quad 4 \square 3 = 7 \qquad 5 \square 2 = 3 \qquad 6 \square 1 = 5$$

$$2. \quad 9 \square 4 = 5 \qquad 8 \square 3 = 5 \qquad 7 \square 2 = 5$$

Завдання 2. Перетвори записи у вірні рівності. Встав у «віконця» знаки дій (+, -).

$$3 \square 6 = 9 \qquad 7 \square 5 = 2 \qquad 4 \square 1 = 3$$

$$1. \quad 8 \square 3 = 5 \qquad 9 \square 4 = 5 \qquad 6 \square 2 = 4$$

Завдання 3. Перетвори записи у вірні рівності. Встав у «віконця» знаки дій (+, -).

$$1. \quad 8 \square 2 = 6 \qquad 3 \square 1 = 4 \qquad 5 \square 2 = 3$$

$$2. \quad 7 \square 3 = 4 \qquad 6 \square 1 = 5 \qquad 4 \square 2 = 2$$

Завдання 4. Перетвори записи у вірні рівності. Встав у «віконця» знаки дій (+, -).

$$1. \quad 3 \square 5 = 8 \qquad 7 \square 2 = 5 \qquad 6 \square 4 = 2$$

$$2. \quad 9 \square 3 = 6 \qquad 8 \square 5 = 3 \qquad 7 \square 1 = 6$$

Завдання 5. Перетвори записи у вірні рівності. Встав у «віконця» знаки дій (+, -).

$$1. \quad 10 \square 3 = 7 \qquad 4 \square 1 = 3 \qquad 5 \square 2 = 7$$

$$2. \quad 6 \square 2 = 4 \qquad 9 \square 6 = 3 \qquad 8 \square 5 = 3$$

II. Самостійна робота з метою освоєння нових знань

Введення нового навчального матеріалу вимагає врахування різного рівня пізнавальної активності учнів, що залежить від складності теми, підготовленості класу та індивідуальних особливостей дітей. Самостійна робота на цьому етапі спрямована на поступове формування навичок самостійного здобуття знань, розвиток мислення та здатності застосовувати нові знання на практиці.

Роботи відтворюючого характеру виконуються на основі готового зразка або докладної інструкції. У цьому випадку пізнавальна активність учнів обмежується відтворенням наданих знань, а рівень самостійності залишається низьким. Проте такі завдання необхідні для початкового ознайомлення з новим матеріалом і формування базових умінь.

I. Відтворюючого характеру (за зразком)

Мета: закріпити базові знання, навчити відтворювати алгоритм дій.

Завдання 6. Перетвори записи на правильні рівності. Запиши у «віконцях» знаки дій (+, –).

$$1 \square 3 = 5 \quad 2 \square 4 = 6 \quad 5 \square 2 = 3$$

$$3 \square 1 = 4 \quad 4 \square 1 = 5 \quad 6 \square 2 = 4$$

Роботи реконструктивно-варіативного характеру передбачають застосування учнями раніше здобутих знань та вмінь для виконання нових завдань. Для успішної організації такої самостійної діяльності важливо підготувати систему підготовчих питань і завдань, які дозволять школярам бачити логіку матеріалу та структуру знань. Українські педагоги відзначають, що цей підхід стимулює розвиток критичного мислення та сприяє глибшому засвоєнню навчального матеріалу (Боднар, 2019; Шевчук, 2020).

Мета: застосувати набуті знання в нових умовах, виконати різні перетворення, узагальнити інформацію.

Завдання 7. Запиши всі можливі варіанти, як отримати число 10, використовуючи числа 4, 6, 7, 3 і знаки + або –.

Завдання 8. Виконай обчислення та склади самостійно завдання для однокласника:

$$8 + 5 = \square$$

$$12 - 7 = \square$$

$$6 + 4 = \square$$

Попроси товариша обчислити твої приклади і перевір результат.

Роботи частково пошукового характеру відрізняються більш високим ступенем самостійності учнів. На цьому етапі доцільно надавати додатковий матеріал і підказки, які спонукають дітей самостійно знаходити шляхи розв'язання задачі. Такі завдання формують у дітей навички планування, аналізу та узагальнення інформації.

Мета: розвинути самостійність учнів, вміння аналізувати завдання та планувати хід розв'язку.

Завдання 9. Розв'яжи задачу і склади план розв'язання:

У кошику було 12 яблук. Петро взяв 5 яблук, а Марія – 3 яблука. Скільки яблук залишилося в кошику?

Спочатку визнач, що дано і що потрібно знайти.

Склади план розв'язання у 2 – 3 кроки.

Запиши розв'язок.

Завдання 10. Випадковий приклад із пошуком закономірності:

Запиши числа, які йдуть за законом: 2, 4, 6, □, □, □

Поясни, як ти визначив наступні числа.

Роботи дослідного характеру передбачають максимальну самостійність учнів: вони самі визначають проблему, складають алгоритм розв'язку, роблять узагальнення і формулюють висновки. Тут особливо важлива система підготовчих вправ, які формують вміння критично мислити, застосовувати логіку та творчо підходити до завдань (Куценко, 2021).

Мета: сформувати здатність до самостійного пошуку рішень, узагальнення та творчого мислення.

Завдання 11. Винайди власну задачу про додавання і віднімання, яка включає числа від 1 до 10.

Склади умову задачі.

Запиши розв'язок і поясни логіку його виконання.

Обміняйся з однокласником, нехай він перевірить твою задачу.

Завдання 12. Дослідни закономірність:

Склади таблицю чисел від 1 до 10.

Визнач закономірність у парних і непарних числах.

Склади 3 нові приклади на основі цієї закономірності і запиши розв'язки.

Базова задача у навчанні математики – це завдання з чітко визначеними, нескладними математичними залежностями, розв'язання яких

є необхідною умовою для опанування більш складних завдань теми. Вона виконує функцію підготовки до розв'язання наступних конструйованих завдань, які будуються як на основі базової задачі, так і на опорі на раніше виконані вправи. Як зазначають українські дослідники (Беляєва, 2018; Белошиста, 2009), навіть учні початкової школи, які успішно оперують певними прийомами та абстрактними поняттями під керівництвом учителя, нерідко відчують труднощі у простих ситуаціях, що потребують мінімальної розумової ініціативи та самостійності.

Тому важливим етапом формування навчальної самостійності є робота з нестандартними завданнями. Ефективність навчання у цьому випадку залежить від кількох умов. По-перше, завдання мають вводитися в навчальний процес системно, з поступовим ускладненням, оскільки непосильне завдання не сприятиме розвитку учнів. По-друге, учням необхідно надавати максимальну свободу в пошуку розв'язку, дозволяти помилятися, аналізувати власні помилки та знаходити альтернативні шляхи вирішення. По-третє, важливо допомогти школярам усвідомити способи та прийоми розв'язання нестандартних арифметичних задач, навчити їх узагальнювати отримані результати та використовувати логічні прийоми для вирішення подібних завдань у майбутньому [10, с.12].

Формування навчальної самостійності у учнів початкової школи вимагає зміни традиційної позиції педагога. Вчитель повинен:

- розглядати виховання самостійності як цілеспрямовану та надзвичайно важливу задачу для розвитку особистості;
- відмовитися від надмірного контролю та авторитарності, надаючи учням можливість проявляти власну активність;
- враховувати рівень самостійності кожного учня, виступаючи радником, консультантом чи співучасником процесу;
- орієнтуватися на бажання, можливості, здібності, знання та вміння дітей, формуючи завдання відповідно до індивідуальних особливостей;

- використовувати стимули для розвитку інтересу до навчання, включаючи ігрові форми та заохочення;
- створювати доброзичливу, емоційно сприятливу атмосферу в класі, яка сприяє довірі та активній участі школярів;
- підтримувати розвиток суб'єктної позиції учнів, стимулюючи їхню активність і відповідальність за навчальний процес;
- будувати виховну роботу на основі взаємозв'язку навчального та виховного процесів, а також взаємодії школи і сім'ї;
- враховувати, що розвиток самостійності відбувається поступово, як на рівні окремого учня, так і в процесі навчання класу в цілому;
- дотримуватися індивідуального підходу, враховуючи темп розвитку кожного школяра.

Отже, досліджуючи процес формування навчальної самостійності, необхідно враховувати два взаємопов'язані завдання: перше – розвиток самостійності у пізнавальній діяльності, навчання учнів самостійно оволодівати знаннями та формувати власний світогляд; друге – навчання використанню наявних знань для вирішення навчальних та практичних завдань, що сприяє формуванню здатності до самостійної діяльності та творчого мислення.

2.2. Педагогічна модель процесу розвитку навчальної самостійності учнів початкової школи

Представимо розроблену нами модель процесу формування навчальної самостійності в учнів початкової школи, спрямовану на забезпечення ефективності навчального процесу та досягнення очікуваних результатів освіти.

Запропонована модель покликана відобразити логіку становлення навчальної самостійності учнів початкової школи, взаємозв'язок між педагогічними умовами, змістом навчальної діяльності, методами та формами її організації. Вона виступає своєрідним теоретичним

конструктом, що дозволяє цілісно описати процес поступового переходу учнів від зовнішнього керування навчальною діяльністю до її усвідомленого, самостійного здійснення.

Для реалізації цього завдання необхідно було послідовно вирішити низку проміжних підзавдань, а саме:

- сформулювати наукове бачення сутності та структури моделі процесу формування навчальної самостійності;

- визначити дидактичні принципи, що лежать в основі проектування цього процесу (принцип свідомості й активності, поетапності, індивідуалізації, діяльнісного підходу, інтеграції змісту навчання тощо);

- уточнити етапи становлення навчальної самостійності, що відображають поступове зростання ролі учня в організації власної пізнавальної діяльності;

- визначити педагогічні умови, необхідні для ефективного формування навчальної самостійності, а також критерії та рівні її розвитку у учнів початкової школи;

- встановити взаємозв'язок між основними способами організації навчального процесу, які сприяють активізації пізнавальної ініціативи та відповідальності учнів;

- розкрити співвідношення між діяльністю учителя та учнів на різних етапах формування самостійності – від зовнішнього педагогічного керівництва до саморегуляції та самоорганізації учня;

- дослідити вплив системи навчальних завдань, спеціально розроблених на основі діяльнісного підходу, на розвиток здатності школярів самостійно планувати, контролювати й оцінювати власну навчальну діяльність.

Під *науковою моделлю* розуміємо цілісну, організовану або матеріально реалізовану систему, що відтворює сутнісні характеристики досліджуваного явища, відображає його структуру, зв'язки та закономірності розвитку. Така модель виконує функцію опосередкованого

пізнання: вона дозволяє досліджувати реальний педагогічний процес шляхом його теоретичного відтворення, що забезпечує можливість отримання нової інформації про об'єкт дослідження [38, с.220].

Модель процесу формування навчальної самостійності в учнів початкової школи розглядається як структурно-функціональна система, що відображає цілісний педагогічний процес і включає комплекс взаємопов'язаних, взаємозумовлених і взаємовпливаючих компонентів. Вона забезпечує цілісне бачення етапів, механізмів і результатів становлення навчальної самостійності у учнів початкової школи, а також розкриває внутрішні зв'язки між змістом, методами, організаційними формами та очікуваними результатами навчання.

Структурними компонентами моделі є *мотиваційно-цільовий, змістовий, технологічний і результативний блоки*. Кожен із них виконує власні функції, однак у сукупності вони утворюють єдину логічну систему, що забезпечує поступове формування навчальної самостійності. Саме через взаємодію цих компонентів реалізується процес переходу учня від зовнішньої допомоги вчителя до внутрішньої саморегуляції навчальної діяльності.

Мотиваційно-цільовий компонент є системоутворюючим ядром моделі, адже саме він визначає загальну спрямованість і логіку всього процесу формування навчальної самостійності. До його складу входять:

мета, завдання, принципи, функції, мотиваційні чинники та самооцінка учнів, що стимулюють розвиток самостійності в навчанні.

Цей компонент передбачає:

- визначення стратегічної мети й конкретних завдань процесу формування навчальної самостійності;
- розроблення системи цілей змістового матеріалу (зокрема системи навчальних завдань), які поступово ускладнюються та спонукають учнів до самостійного мислення;

- підготовку учасників освітнього процесу (учнів і вчителя) до реалізації моделі на практиці;
- формування мотивів пізнання, внутрішньої навчальної мотивації, позитивного ставлення до самостійної роботи.

Постановка мети, як підкреслюється у педагогічній науці, є ключовим етапом будь-якої системної діяльності. У теорії систем вона трактується як заздалегідь спроектований, усвідомлений результат, який визначає бажаний стан системи або очікувані результати її функціонування. У нашій моделі мета виступає інтегрувальним чинником, який поєднує всі інші компоненти в цілісну педагогічну систему.

Метою розробленої моделі є забезпечення цілісного процесу формування навчальної самостійності учнів початкової школи (зокрема на уроках математики), підвищення його ефективності та досягнення кінцевого результату – сформованості у дітей здатності самостійно планувати, організовувати, контролювати та оцінювати власну навчальну діяльність.

В основу *побудови моделі* покладено принцип системності та принцип діяльнісного підходу. *Принцип системності* ґрунтується на розумінні процесу формування навчальної самостійності як складної, відкритої, динамічної системи, яка характеризується цілісністю, структурованістю, ієрархічністю та здатністю до саморозвитку. Система включає сукупність взаємопов'язаних елементів: мету, зміст навчання, засоби (зокрема систему навчальних завдань), методи й форми організації діяльності учнів, а також результати. Вона функціонує за внутрішніми закономірностями, що забезпечують поступове зростання рівня навчальної самостійності.

Принцип діяльності спирається на концепцію діяльнісного підходу (В. Давидов, Л. Виготський, О. Леонтьєв), відповідно до якої навчальний процес має ґрунтуватися не на передачі готових знань, а на активній діяльності учнів із самостійного відкриття способів дії та осмислення закономірностей. Учні початкової школи засвоюють знання через

практичну діяльність, пошук, аналіз і самостійне розв'язання проблемних завдань, що сприяє формуванню внутрішніх механізмів самостійності.

Реалізація зазначених принципів конкретизується через систему взаємопов'язаних функцій:

– *мотиваційна функція* стимулює прояви пізнавальної активності, розвиток внутрішніх мотивів до самостійної навчальної діяльності, формує вміння ставити власні цілі та приймати рішення;

– *навчальна функція* забезпечує формування готовності й здатності застосовувати знання та вміння у нових ситуаціях, сприяє розвитку компетентності самостійної навчальної діяльності;

– *розвивальна функція* відповідає вимогам Державного стандарту початкової освіти, забезпечує формування у школярів здатності самостійно організовувати власне навчання, планувати, шукати необхідну інформацію, контролювати й оцінювати результати;

– *виховна функція* спрямована на розвиток у дітей таких особистісних якостей, як наполегливість, відповідальність, самоконтроль, що є основою вміння вчитися;

– *оціночно-результативна функція* передбачає відстеження динаміки досягнень учнів, аналіз результатів самостійної діяльності, здійснення корекції педагогічного впливу та вдосконалення методики формування навчальної самостійності.

Таким чином, мотиваційно-цільовий компонент виступає інтегрувальною ланкою всієї моделі, забезпечує цілісність її структури та визначає спрямованість усіх інших компонентів: *змістового, технологічного та результативного*. Саме через нього реалізується перехід від зовнішньої педагогічної підтримки до внутрішньої саморегуляції навчальної діяльності учня, що є основною ознакою сформованої навчальної самостійності.

У межах запропонованої моделі учні початкової школи розглядається як активний суб'єкт навчальної діяльності, що володіє потенціалом до

самозмін і саморозвитку. Його пізнавальна діяльність спрямована не лише на засвоєння готових знань, а передусім на формування вміння вчитися, тобто розвиток здатності самостійно, цілеспрямовано й ефективно здобувати нову інформацію, формувати вміння та компетентності, організовуючи власний освітній процес. Такий підхід відображає провідну ідею Нової української школи – виховання особистості, здатної до самонавчання, самоорганізації та відповідального прийняття рішень.

Змістовий компонент моделі процесу формування навчальної самостійності у учнів початкової школи реалізується через систему навчальних завдань, розроблену відповідно до сучасних дидактичних принципів і спрямовану на розвиток пізнавальної активності, ініціативності та самостійності учнів [39].

Система завдань виступає не лише засобом перевірки знань, а й основним інструментом формування ключових механізмів самостійності: *цілепокладання, планування, самоконтролю та самооцінювання.*

До системи навчальних завдань висунуто такі дидактичні вимоги:

- відповідність змісту програми з математики для початкових класів;
- продумане дозування навчального матеріалу з урахуванням вікових особливостей учнів початкової школи рів;
- орієнтація графічної організації завдань на розвиток здатності до цілепокладання;
- поступове входження учнів у нові способи дій і засвоєння нових знань;
- поетапне ускладнення рівня складності навчальних завдань;
- забезпечення індивідуального темпу просування кожної дитини в засвоєнні матеріалу;
- створення умов для залучення учня до планування власної навчальної діяльності.

Відповідність програмі з математики для початкових класів забезпечує узгодженість змісту системи завдань із Типовою освітньою

програмою (Освітня програма НУШ І) [69]. Разом з тим система завдань не обмежується лише реалізацією базового рівня навчальних досягнень, вона орієнтована також на розвиток підвищеного рівня пізнавальної активності та розширення математичного світогляду учнів. Її можна використовувати незалежно від конкретного підручника чи навчально-методичного комплексу, оскільки вона відображає універсальні закономірності навчального процесу, внутрішньопредметні зв'язки та сприяє розвитку вміння вчитися.

Особливість запропонованої системи полягає в її орієнтації на формування одного з ключових структурних компонентів навчальної самостійності – *цілепокладання*.

Кожне завдання виступає пусковим механізмом розвитку рефлексивних і регулятивних умінь, оскільки:

- ставить учня в ситуацію проблеми або утруднення, де відсутня пряма інструкція щодо способу виконання;
- активізує наявні знання, вміння та навички, спонукаючи до пошуку нових рішень;
- включає дитину в процес самостійного аналізу структури завдання, здійснення порівняння, узагальнення, виділення суттєвих зв'язків;
- стимулює учня до формулювання власної мети діяльності, вибору шляхів її досягнення та оцінювання можливостей їх реалізації.

Здатність до постановки мети (цілепокладання) є базою для розвитку таких важливих умінь, як рефлексія, самоконтроль, самооцінювання, що, у свою чергу, забезпечує взаємозв'язок між усіма складовими навчальної самостійності. Таким чином, змістовий компонент моделі не лише забезпечує засвоєння математичних знань, а й формує механізми мислення, необхідні для саморегуляції навчальної діяльності.

Кожен варіант роботи подано у схематичній або символічній формі, без текстового супроводу, що дозволяє поставити всіх учнів: і тих, хто вже впевнено читає, і тих, хто ще опановує це вміння у рівні умови. Основне

завдання школяра полягає у розшифруванні графічної інформації, визначенні логіки дій і формулюванні власного розуміння завдання. На початковому етапі така діяльність здійснюється у співпраці з учителем, який спрямовує процес тлумачення умов завдання, допомагає усвідомити спосіб дії. Згодом, коли учні оволодівають необхідними прийомами аналізу, вчитель поступово передає їм ініціативу, створюючи ситуації, де дитина самостійно визначає мету, обирає способи виконання і перевіряє результат.

У процесі такої роботи учні початкової школи набувають досвіду самостійного відкриття нових знань, вчать ся усвідомлювати логіку математичних дій, контролювати власний хід міркувань і робити висновки. У такий спосіб система завдань не лише забезпечує засвоєння навчального матеріалу, а й формує внутрішні механізми навчальної самостійності: від мотиваційного інтересу до свідомої саморегуляції навчальної діяльності.

2.3. Результати педагогічного експерименту

В межах нашого дослідження було організовано педагогічний експеримент, який проводився у

У ньому взяли участь 44 учні двох паралельних класів (контрольний (2 - Б, 20 учнів) і експериментальний (2-А, 24 учні))

Навчальний процес відбувався у реальних умовах уроку математики, що дозволило оцінити ефективність розробленої методики.

Насамперед було проведено діагностику рівня уміння учнів визначати мету своєї діяльності, яка здійснювалася паралельно з дослідженням доступності графічної організації системи навчальних завдань для учнів початкової школи.

Також ми *чотири рівні* визначення мети діяльності учнів початкових класів: *високий, достатній, середній, низький*. Їх опис та характеристика подана у таблиці 2.1).

Рівень	Опис рівня визначення мети діяльності	Прояви учня в навчальній діяльності
<i>Високий</i>	Учень чітко усвідомлює мету діяльності, розуміє її значення для власного навчання та розвитку, здатен самостійно планувати кроки для досягнення мети та передбачати можливі труднощі.	Самостійно формулює навчальні цілі. Планує послідовність дій для досягнення результату. Може пояснити, навіщо виконує завдання. Вміє коригувати свої дії відповідно до поставленої мети.
<i>Достатній</i>	Учень здатний визначити мету діяльності, хоча іноді потребує допомоги в уточненні або коригуванні формулювання. Усвідомлює, чому важливо досягти певного результату.	Визначає мету за допомогою вчителя або з підказкою. Частково планує свої дії. Розуміє основну мету завдання.- Може пояснити свої дії, іноді потребує уточнення.
<i>Середній</i>	Учень частково усвідомлює мету діяльності, часто потребує підказок, не завжди розуміє, як саме досягти результату. Може орієнтуватися на завдання лише частково.	Визначає мету лише після допомоги вчителя. Дії часто хаотичні або несистематичні. Розуміє загальну мету, але не може пов'язати її з конкретними кроками. Часто потребує підтримки для планування дій.
<i>Низький</i>	Учень не може самостійно сформулювати мету діяльності або робить це фрагментарно, не	Не визначає мету або робить це невпевнено. Виконує дії без розуміння кінцевого результату. Потребує постійних підказок і

	усвідомлює значення завдання для свого навчання.	направлення від вчителя. Не може оцінити важливість виконуваного завдання.
--	--	--

У ході цього дослідження, під час індивідуальної бесіди, кожному учневі пропонувалося визначити мету для кожного із запропонованих завдань (Таблиця 2.2).

Таблиця 2.2.

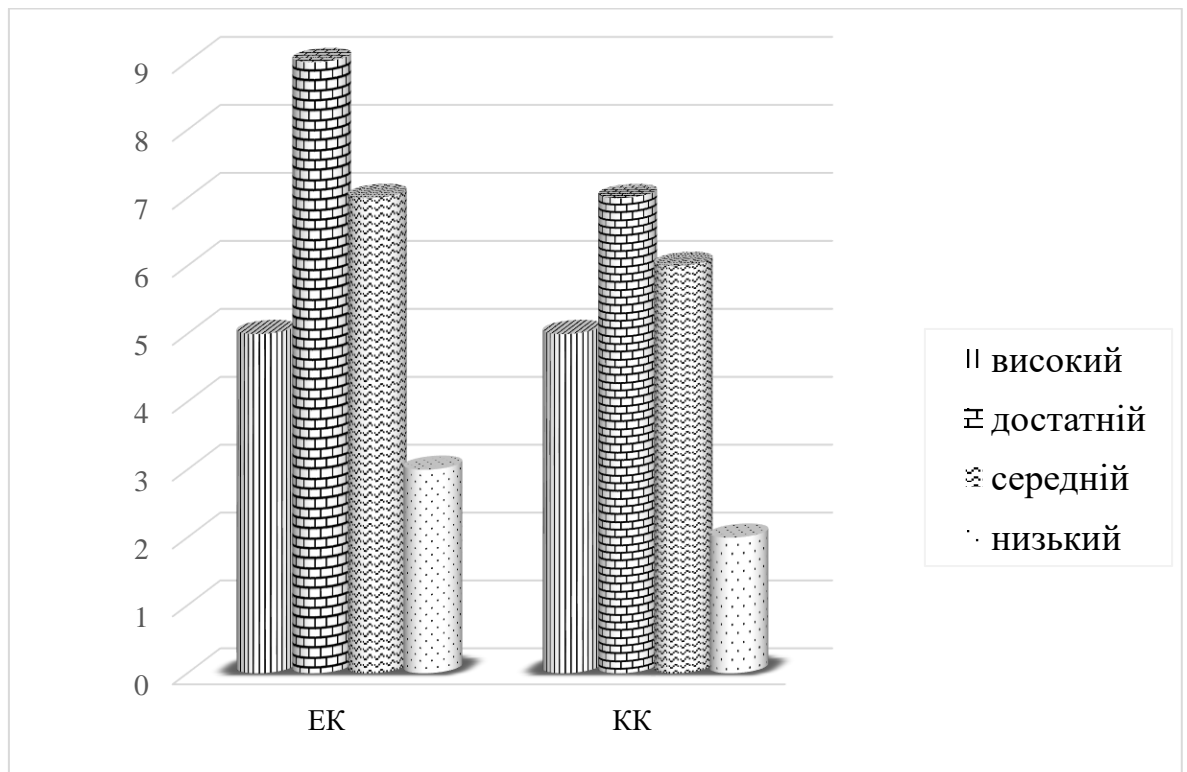
Результати діагностики рівня визначення мети діяльності в експериментальній та контрольній групах.

Рівень визначення мети діяльності	Результати визначення мети діяльності	
	Експериментальний клас (ЕК 2-А, 24 учні)	Контрольний клас (КК 2-Б, 20 учнів)
високий	20, 8 % (5 учнів)	25 % (5 учнів)
достатній	37,6 (9 учнів)	35 % (7 учнів)
середній	29, 1 % (7 учнів)	30 % (6 учнів)
низький	12, 5 % (3 учнів)	10 % (2 учні)

Одержані результати представлені на діаграмі 2.1.

Діаграма 2.1.

Результати діагностики рівня визначення мети діяльності в експериментальній та контрольній гру

Результати дослідження показали, що учні експериментального класу за показниками майже не переважають учнів контрольного класу за рівнем визначення мети діяльності.

Результати визначення рівня успішності виконання діагностичної самостійної роботи

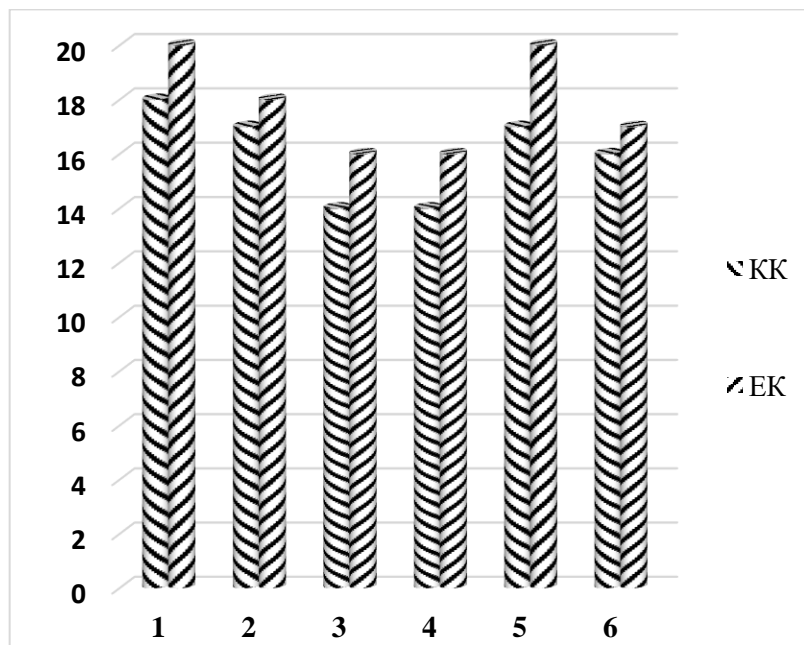
Мета дослідження: визначити стартові можливості учнів щодо утримання та відтворення послідовних етапів виконання завдання, тобто здатність переходу від наочного зразка до власної дії.

Діагностична самостійна робота проводилася в експериментальному (ЕК) та контрольному (КК) класах у однакових умовах у процесі уроку математики. Учням пропонували завдання, які були для них вже знайомими: напередодні кожне завдання обговорювалося з учнями під час індивідуальної бесіди з педагогом, що дозволяло їм зрозуміти алгоритм виконання та логіку дій.

Для аналізу рівня успішності виконання роботи використовувався середній показник результатів кожного завдання, який подано у вигляді діаграми (Діаграма 2.2). Це дозволяє наочно оцінити, наскільки ефективно учні здатні застосовувати отримані знання та алгоритми дій під час самостійної роботи.

Діаграма 2.2.

Середні показники рівня успішності виконання вхідної самостійної роботи учнями другого класу.

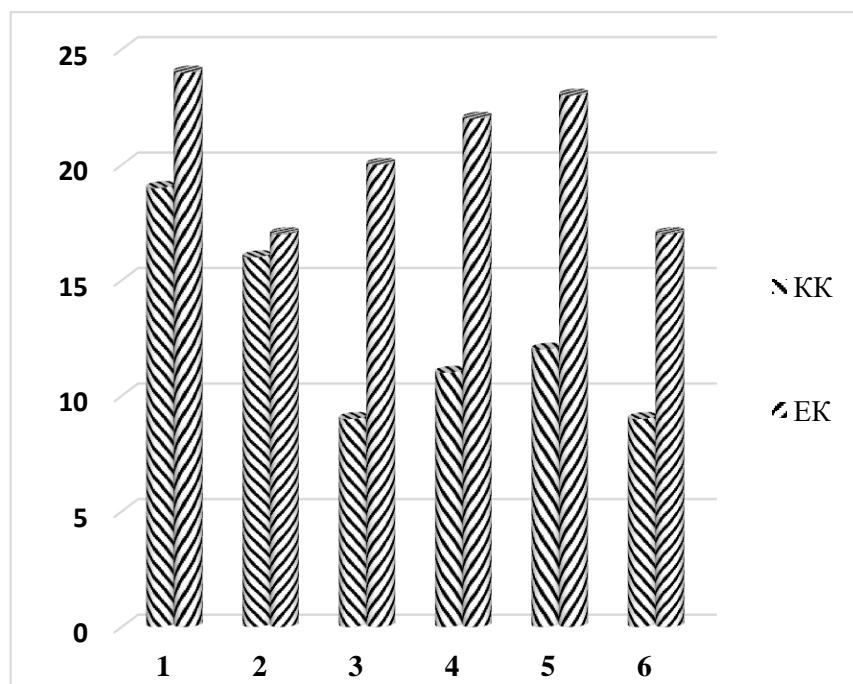

У результаті виконання самостійної роботи учнями контрольного (КК) та експериментального (ЕК) класів було отримано такі показники: КК – 18 учнів (90%), ЕК – 20 учнів (83%) у завданні 1; КК – 17 учнів (85%), ЕК – 18 учнів (75%) у завданні 2; КК – 14 учнів (70%), ЕК – 16 учнів (66,7%) у завданні 3; КК – 14 учнів (70%), ЕК – 16 учнів (66,7%) у завданні 4; КК – 17 учнів (85%), ЕК – 20 учнів (83%) у завданні 5; КК – 16 учнів (80%), ЕК – 17 учнів (70,8%) у завданні 6. Аналіз отриманих результатів констатувального етапу експерименту показав, що на початку навчання учні експериментального класу не перевищують показники контрольного класу

щодо рівня сформованості умінь, необхідних для успішного виконання самостійних робіт. З метою визначення динаміки розвитку навчальних досягнень було проведено порівняльний аналіз результатів після завершення першого року навчання. Для цього в обох класах організовано підсумкову діагностичну роботу, яка містила шість завдань: чотири завдання для виявлення актуального рівня засвоєння знань і сформованості умінь, що відповідають вимогам до кінця 1 класу, та два завдання підвищеної складності, спрямовані на дослідження зони найближчого розвитку учнів – одне з них перевіряло вміння встановлювати логічну послідовність числового ряду, а друге – рівень розвитку просторового мислення (орієнтацію та поворот на площині) (Додаток В). Узагальнені результати виконання цих завдань у контрольному та експериментальному класах подано на Діаграмі 2.3, що відображає рівень сформованості знань і вмінь учнів наприкінці першого року навчання.

Діаграма 2.3

Результати виконання навчальних завдань у контрольному (КК) та експериментальному (ЕК) класах наприкінці навчального року першого класу

Наприкінці навчального року було проведено підсумкову самостійну роботу, яка дала змогу оцінити рівень сформованості навчальної самостійності учнів обох класів. Аналіз отриманих результатів засвідчив такі показники: у завданні 1 правильні відповіді продемонстрували 19 учнів контрольного класу (95%) та 24 учні експериментального (100%); у завданні 2 – відповідно 16 учнів (80%) і 17 учнів (71%); у завданні 3 – 9 учнів (45%) і 20 учнів (83,3%); у завданні 4 – 11 учнів (55%) і 22 учні (91,7%); у завданні 5 – 12 учнів (60%) і 23 учні (95,8%); у завданні 6 – 9 учнів (45%) і 18 учнів (75%).

Отримані результати свідчать, що наприкінці першого року навчання учні експериментального класу продемонстрували суттєво вищий рівень сформованості навчальних умінь, особливо у завданнях, спрямованих на перевірку глибини розуміння матеріалу, здатності до логічного мислення та творчого застосування знань у нових ситуаціях. Якщо на початку навчального року рівень підготовленості учнів обох класів був приблизно однаковим, то на завершальному етапі спостерігається помітне зростання результатів саме в експериментальному класі.

З аналізу діаграми видно, що учні ЕК значно перевищують своїх ровесників із контрольного класу у виконанні завдань, які виходять за межі стандартних програмових вимог і вимагають застосування нестандартних способів дій (зокрема завдання 5 і 6). Це свідчить про розвиток у них не лише репродуктивного, а й продуктивного мислення, уміння переносити знання в нові ситуації, планувати власну діяльність та самостійно приймати рішення.

Таким чином, підсумки експериментального навчання підтверджують ефективність запровадженої моделі формування навчальної самостійності учнів початкової школи. Порівняльний аналіз результатів демонструє, що середні показники успішності учнів експериментального класу стабільно перевищують результати контрольного, що дає підстави вважати гіпотезу дослідження підтвердженою.

Отже, запропонована модель процесу формування навчальної самостійності є дієвою: вона не лише підвищує рівень засвоєння знань, а й формує в учнів початкової школи здатність самостійно організовувати свою навчальну діяльність, аналізувати результати, робити висновки та ефективно вирішувати різноманітні навчальні завдання.

Висновки до розділу 2

У ході проведеного дослідження з'ясовано, що більшість учнів початкової школи мають лише фрагментарне уявлення про те, яким має бути справді самостійний учень. Учні часто не можуть адекватно оцінити рівень власної самостійності в навчальній діяльності, нерідко уникають відкритого висловлення власної думки або не вміють аргументовано відстоювати власну позицію. Водночас результати спостережень засвідчили наявність позитивних передумов: діти прагнуть досягати поставлених цілей, готові долати труднощі, виявляють зацікавлення у самостійному пошуку розв'язань навчальних завдань і проявляють бажання стати більш наполегливими та цілеспрямованими.

Розроблена модель процесу формування навчальної самостійності учнів початкової школи є структурно-функціональною системою, що відображає логіку і динаміку розвитку цього особистісного утворення. Вона охоплює низку взаємопов'язаних компонентів: мотиваційно-цільовий (формування внутрішньої мотивації, позитивного ставлення до навчання, усвідомлення його цілей), змістовий (відбір навчального матеріалу та завдань, що стимулюють пізнавальну активність), технологічний (добір ефективних методів, прийомів і форм роботи), та результативно-оцінний (визначення критеріїв і рівнів сформованості навчальної самостійності). Взаємодія цих компонентів забезпечує цілісність процесу та поступовий розвиток особистості учня як активного суб'єкта пізнання.

У цій моделі учень початкової школи розглядається як активний учасник освітнього процесу, діяльність якого спрямована на саморозвиток,

самопізнання та самореалізацію. Основна мета полягає у формуванні здатності вчитися самостійно, тобто в оволодінні уміннями планувати власну діяльність, визначати навчальні цілі, добирати способи дій, контролювати й оцінювати результати.

Експериментальні дані підтвердили, що запропонована система навчальних завдань сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку умінь самостійно визначати мету роботи, обирати оптимальні шляхи її досягнення, а також позитивно впливає на загальний рівень математичної підготовки. Створені завдання побудовані за принципом поступового ускладнення, що забезпечує природне входження дитини у новий зміст, сприяє розвитку гнучкого мислення, формуванню внутрішньої мотивації та впевненості у власних силах.

Практичне впровадження моделі показало, що методична система, побудована на поступовому розширенні змісту навчального матеріалу і використанні завдань з елементами дослідницької діяльності, дозволяє учням засвоювати знання у власному темпі, що підвищує рівень самостійності, відповідальності та ініціативності. Учні поступово переходять від виконання завдань за зразком до творчого застосування знань у нових навчальних ситуаціях.

Якісний аналіз та статистична обробка результатів підтвердили ефективність запропонованої моделі. Учні експериментальних класів продемонстрували вищий рівень навчальної активності, сформованість пізнавальної мотивації, здатність до самоконтролю й саморегуляції навчальної діяльності.

Таким чином, послідовна реалізація моделі формування навчальної самостійності учнів початкової школи сприяє підвищенню ефективності навчання, зростанню інтересу до вивчення математики та інших предметів, розвитку внутрішньої готовності до самовдосконалення, відповідальності за результати власної діяльності. У підсумку це забезпечує формування ключових умінь, які становлять основу *навчальної самостійності* – уміння

вчитися, мислити критично, діяти ініціативно та ефективно співпрацювати в навчальному процесі.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило комплексно розкрити теоретичні, методичні та практичні аспекти проблеми формування навчальної самостійності учнів початкової школи у процесі вивчення математики. У роботі здійснено ґрунтовний аналіз психолого-педагогічної літератури, визначено сутність базових понять, обґрунтовано педагогічні умови, принципи й чинники, що впливають на розвиток самостійності учнів початкової школи. Особлива увага була зосереджена на розробленні та апробації педагогічної моделі формування навчальної самостійності, яка забезпечує поетапний розвиток мотиваційного, когнітивного, операційно-діяльнісного та рефлексивного компонентів.

У ході виконання *першого завдання* був здійснений аналіз сучасної психолого-педагогічної та методичної літератури засвідчує і встановлено, що проблема формування навчальної самостійності учнів початкової школи є однією з найактуальніших у контексті модернізації української освіти. У працях сучасних науковців (Н. Бібік, О. Савченко, О. Онопрієнко, І. Єрмакова, Л. Карамушка, О. Топузов та ін.) підкреслюється, що нова освітня парадигма, визначена Концепцією Нової української школи, орієнтує педагогів на розвиток в учнів здатності до самонавчання, самоорганізації, саморозвитку та відповідального ставлення до результатів власної діяльності. Формування навчальної самостійності розглядається як фундаментальна умова становлення ключової компетентності – уміння вчитися впродовж життя.

Молодший шкільний вік є сенситивним періодом для формування основ самостійності, адже саме в цей час активно розвиваються пізнавальні мотиви, рефлексія, вольова регуляція поведінки та здатність до цілеспрямованої діяльності (О. Савченко, Н. Бібік, І. Бех).

У педагогічній науці поняття «самостійна навчальна діяльність» трактується по-різному. Дослідники (А. Бобро, В. Буряк, Л. Журавльова, І. Лернер) розглядали її як: метод активізації пізнавальної діяльності; форму

організації навчання; засіб формування пізнавальної активності та творчого мислення.

Зокрема, А. Бобро та В. Буряк розробили систему самостійних робіт, спрямованих на розвиток пізнавальної ініціативи учнів, критичного мислення та здатності до саморегуляції. Л. Журавльова підкреслювала творчу природу самостійної діяльності, акцентуючи на необхідності формування в дітей уміння мислити незалежно, шукати нестандартні рішення, проявляти ініціативу.

У сучасних умовах розвитку НУШ проблема формування навчальної самостійності розглядається не лише у психолого-педагогічному, а й у методичному аспекті. Дослідники (С. Скворцова, О. Онопрієнко, Г. Тарасенко, Л. Коваль) пропонують інноваційні підходи до організації навчальної діяльності: застосування інтерактивних методів, групових і проєктних форм роботи, STEM-освіти, ігрових технологій, диференційованого навчання. Такі методи сприяють активізації пізнавальної діяльності, формуванню навичок планування, самоконтролю, самооцінювання, рефлексії – тобто тих умінь, що безпосередньо забезпечують навчальну самостійність.

Психологічні дослідження (О. Сергієнко, Л. Коваль, І. Бех) доводять, що вже на початку молодшого шкільного віку діти мають сформовані передумови самостійності – здатність до саморегуляції, пізнавальної ініціативи, самоконтролю, прагнення до самопізнання. Завдання педагога полягає в тому, щоб розвинути ці задатки через створення умов для самостійного пошуку, вибору, творчого розв'язання навчальних і життєвих ситуацій.

У педагогічній літературі виділяються основні компоненти навчальної самостійності, а саме: мотиваційний – усвідомлення значущості навчальної діяльності, внутрішня мотивація до пізнання; когнітивний – здатність самостійно здобувати, осмислювати та застосовувати знання; вольовий – наполегливість, здатність до саморегуляції, відповідальність за

результат; рефлексивний – уміння аналізувати, оцінювати та коригувати власну діяльність.

Загалом, сучасна психолого-педагогічна література також акцентує увагу на значенні ігрової та навчальної діяльності як засобів розвитку самостійності. Гра сприяє розвитку ініціативи, здатності планувати власні дії, взаємодіяти з іншими, приймати рішення, тоді як навчальна діяльність формує відповідальність, цілеспрямованість, уміння доводити справу до кінця.

Отже, проаналізована література дозволяє зробити висновок, що формування навчальної самостійності в учнів початкової школи – це багатогранний і поетапний процес, який охоплює психологічний, педагогічний і методичний аспекти. Він передбачає: розвиток внутрішньої мотивації до пізнання; формування навичок саморегуляції, планування та контролю; організацію освітнього середовища, що стимулює активність, ініціативу, творчість; використання інноваційних технологій і дидактичних засобів.

Таким чином, навчальна самостійність у сучасній українській школі постає не лише як педагогічна мета, а як індикатор успішності реалізації компетентнісного підходу. Саме вона визначає здатність дитини бути активним, відповідальним, мислячим суб'єктом навчального процесу та майбутнього життя в суспільстві, що безперервно змінюється.

Реалізуючи *друге завдання* дослідження було встановлено, що проблема формування навчальної самостійності в учнів початкової школи набуває особливої актуальності в умовах реалізації Концепції Нової української школи, яка зорієнтована на розвиток компетентної, активної, відповідальної особистості, здатної навчатися впродовж життя. Сучасна освіта розглядає дитину не як об'єкт навчання, а як суб'єкт власної діяльності, що самостійно визначає мету, організовує процес пізнання, оцінює результати й прагне самовдосконалення. У цьому контексті

навчальна самостійність стає одним із ключових чинників розвитку учня початкової школи як особистості.

Загалом, навчальна самостійність є складною інтегрованою якістю особистості, що поєднує когнітивну, мотиваційну, емоційно-вольову та діяльнісну сфери. Вона проявляється у здатності учня самостійно організовувати власну навчальну діяльність, визначати мету, планувати способи її досягнення, здійснювати самоконтроль, рефлексію й оцінювання результатів. Як свідчать праці українських дослідників (О. Савченко, Н. Бібік, О. Онопрієнко, І. Єрмакова, Л. Карамушка), навчальна самостійність є невід'ємним складником базової компетентності «уміння вчитися», що забезпечує здатність особистості до безперервного самонавчання та саморозвитку.

Отже, навчальна самостійність – це здатність учня діяти свідомо, ініціативно й відповідально у процесі здобуття знань, застосовувати їх у нових ситуаціях, організовувати власну діяльність без постійної допомоги дорослого, проявляючи при цьому пізнавальну активність, наполегливість і рефлексивність. Вона не зводиться лише до вміння виконати завдання самостійно, а передбачає вищий рівень розвитку мислення, саморегуляції, внутрішньої мотивації та критичного осмислення власних дій.

У психолого-педагогічному аспекті навчальна самостійність розглядається як показник сформованості навчальної діяльності школяра. Її розвиток забезпечує перехід від зовнішнього керування навчанням (з боку вчителя) до внутрішньої регуляції, коли дитина починає самостійно визначати, чого і як вона хоче навчитися. Такий процес можливий лише за умов активної позиції учня, створення ситуацій вибору, пошукової діяльності, ігрових та творчих форм навчання.

Аналіз наукових джерел (праці О. Савченко, Н. Бібік, Л. Журавльової, А. Бобро, В. Буряк, І. Лернера, О. Кононко) дає змогу виокремити основні структурні компоненти навчальної самостійності, які забезпечують її цілісне функціонування: мотиваційний компонент; когнітивний

(пізнавальний) компонент; операційно-діяльнісний компонент; емоційно-вольовий компонент; рефлексивно-оцінний компонент.

Таким чином, навчальна самостійність – це не лише властивість або риса особистості, а динамічна система, у якій мотивація, пізнання, діяльність, емоційно-вольова сфера та рефлексія взаємопов'язані та взаємозумовлені. Вона формується поступово – від елементарних форм самостійного виконання завдань до високого рівня саморегульованої діяльності, коли учень здатний самостійно здобувати знання й творчо застосовувати їх у різних ситуаціях.

Отже, навчальна самостійність у сучасній початковій школі є одним із ключових показників сформованості компетентного учня початкової школи, який не лише володіє знаннями, а й уміє їх самостійно здобувати, аналізувати, оцінювати й творчо використовувати. Її формування – це основа розвитку вміння вчитися впродовж життя, що становить стратегічну мету сучасної української освіти.

Виконуючи *третє завдання* дослідження здійснено розкриття можливостей змісту й методики навчання математики для розвитку навчальної самостійності учнів початкової школи, що передбачає розуміння ролі математичної освіти у формуванні особистості дитини, здатної до самостійного мислення, пізнавальної активності та творчої ініціативи.

Встановлено, що зміст початкового курсу математики побудований таким чином, що створює сприятливі умови для організації самостійної діяльності учнів. До таких можливостей належать: логічна послідовність навчального матеріалу, що дозволяє дитині крок за кроком відкривати нові знання, спираючись на вже засвоєні поняття; наявність практичної спрямованості – числові вирази, задачі, геометричні фігури та вимірювання безпосередньо пов'язані з життєвими ситуаціями, що сприяє формуванню внутрішньої мотивації до навчання; можливість варіювання рівня складності завдань, що забезпечує індивідуальний підхід і сприяє формуванню навчальної самостійності через поступове ускладнення

діяльності; використання міжпредметних зв'язків – інтеграція математики з природничими, мовними та технологічними дисциплінами розширює пізнавальний кругозір і дозволяє дитині застосовувати математичні знання у нових контекстах; система практичних завдань і дослідницьких ситуацій, які стимулюють пошукову діяльність, спостереження, порівняння, узагальнення та висновки.

Таким чином, зміст початкового курсу математики створює умови не лише для засвоєння знань, а й для розвитку вмінь самостійного мислення, що є основою навчальної самостійності.

Методика навчання математичної освітньої галузі повинна бути спрямована на активізацію пізнавальної діяльності учнів і поступовий перехід від діяльності під керівництвом учителя до самостійної роботи. Це передбачає використання низки педагогічних методів, прийомів і форм, серед яких найважливішими є: проблемно-пошуковий підхід; поетапна організація самостійної діяльності; використання самостійних робіт різних видів; індивідуалізація та диференціація навчання; ігрові та інтерактивні методи; розвиток рефлексивних умінь; застосування компетентнісного підходу.

Формування навчальної самостійності на уроках математики доцільно здійснювати через систему поетапно ускладнених завдань: від простих вправ за зразком (відтворення дій і алгоритмів); до частково-пошукових (вибір шляху розв'язку, порівняння способів); дослідницьких (створення власних задач, виявлення закономірностей, доведення тверджень).

Отже, зміст і методика навчання математики мають величезний потенціал для розвитку навчальної самостійності учнів початкової школи. Через ретельно дібрані завдання, проблемні ситуації, дослідницьку діяльність та ігрові форми роботи створюються умови, за яких учень: самостійно оволодіває знаннями; планує й організовує власну діяльність; здійснює контроль і самооцінку результатів; розвиває критичне й творче мислення.

Таким чином, урок математики в початковій школі стає не лише середовищем засвоєння знань, а й простором розвитку особистості, де формується готовність до самонавчання, пізнавальна активність і відповідальне ставлення до власного освітнього поступу.

У ході виконання *четвертого завдання* нами було розроблено педагогічну модель формування навчальної самостійності учнів початкової школи у процесі навчання математики. Модель відображає логіку становлення навчальної самостійності учнів початкової школи, взаємозв'язок між педагогічними умовами, змістом навчальної діяльності, методами, засобами та формами її організації.

Метою розробленої моделі є забезпечення цілісного процесу формування навчальної самостійності учнів початкової школи лярів, підвищення ефективності навчання математики та досягнення кінцевого результату – сформованості здатності учнів самостійно планувати, організовувати, контролювати й оцінювати власну навчальну діяльність.

У структурі моделі виокремлено чотири взаємопов'язані компоненти: мотиваційно-цільовий, який визначає мету, завдання, принципи, функції та мотиви діяльності учнів; змістовий, що реалізується через систему навчальних завдань, спрямованих на формування механізмів самостійності (цілепокладання, планування, самоконтроль, самооцінювання); технологічний, який охоплює методи, прийоми, засоби і форми організації навчальної діяльності, що забезпечують поетапний розвиток самостійності; результативний, який дає змогу оцінити рівень сформованості навчальної самостійності за визначеними критеріями (мотиваційно-ціннісним, когнітивним, операційно-діяльнісним, рефлексивно-оцінним).

Побудова моделі ґрунтується на принципах системності, діяльнісного підходу, поетапності, індивідуалізації та інтеграції змісту навчання.

Для перевірки ефективності моделі було проведено педагогічний експеримент у реальних умовах навчання математики у двох паралельних

класах (контрольному – 2-Б і експериментальному – 2-А). Загалом у дослідженні взяли участь 44 учні.

Під час експерименту визначалися стартові можливості школярів, рівень сформованості вмінь визначати мету діяльності, здійснювати самоконтроль і самооцінювання. Було виділено чотири рівні сформованості навчальної самостійності: високий, достатній, середній і низький.

На констатувальному етапі результати обох класів були майже однаковими, проте після впровадження запропонованої системи навчальних завдань, побудованих за принципами діяльнісного підходу, учні експериментального класу показали істотне зростання рівня сформованості навчальної самостійності.

Зокрема, наприкінці навчального року вони значно перевищили учнів контрольного класу за показниками виконання завдань, що потребували логічного мислення, планування дій, перенесення знань у нові ситуації, уміння пояснити спосіб розв'язання та оцінити результат.

Порівняльний аналіз результатів показав, що в експериментальному класі відбулося стійке підвищення частки учнів із високим і достатнім рівнем навчальної самостійності, тоді як у контрольному класі динаміка розвитку була незначною.

Таким чином, експериментально підтверджено ефективність запропонованої моделі, яка сприяє не лише підвищенню рівня засвоєння знань із математики, а й розвитку в учнів початкової школи здатності до самостійного мислення, цілепокладання, планування та рефлексії власної діяльності.

Отже, запропонована модель формування навчальної самостійності у процесі навчання математики є дієвою, оскільки забезпечує поступовий перехід учнів від зовнішнього педагогічного керівництва до внутрішньої саморегуляції навчальної діяльності, що відповідає сучасним вимогам Нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. Основні напрями оптимізації взаємодії практики і освіти в сучасному українському соціумі. Вища освіта України. 2017. № 4. С. 5–12.
2. Бех І. Молодший школяр у вікових закономірностях. Початкова школа. 2015. № 1. С. 10–13.
3. Бібік Н. М., Софій Н. З., Онопрієнко О. В., Найда Ю. М., Пристінська М. С., Большакова І. О. Нова українська школа: порадник для вчителя. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160 с.
4. Бібік Н. М., Трацко Г. В. Педагогіка співробітництва. Енциклопедія освіти / Нац. акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень ; [заст. голов. ред.: В. І. Луговий, О. М. Топузов ; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва ; чл. редкол.: О. І. Ляшенко та ін.]. – 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 710–711. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/732931/1/%>
5. Бобро А. А. Дидактичні умови організації самостійної роботи молодших школярів. Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки. 2018. № 3, С. 78-82.
6. Бобро А. А., Коваль Т. В. Дидактичні умови організації самостійної роботи молодших школярів. Психолого-педагогічні науки, 2018. № 3. С.78-82
7. Булахова Л., Жук Г. Особливості проведення «Ранкових зустрічей». Початкова школа. 2018. № 5. С. 55–56.
8. Буряк В. В. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра. Рідна школа. 2001. № 9. С. 49–51.
9. Бухлова Н. Навчаємо вчитися: діагностика і формування самоосвітньої компетентності учнів. К. Вид. дім «Шкіл. світ»: Вид. Л. Галіцина, 2006. с. 124-127.
10. Бухлова Н. Як навчити учня вчитися: поради та рекомендації : посібник. К. : Шкільний світ, 2007. 128 с.
11. Бухлова Н.В. Організація самоосвітньої діяльності учнів. Харків: Видавнича група «Основа», 2003. 64 с.

12. Бухлова Н. Навчаємо вчитися: діагностика і формування самоосвітньої компетентності учнів. К. Вид. дім «Шкіл. світ»: Вид. Л. Галіцина, 2006. 128 с.
13. Варіативність організаційних форм компетентнісно орієнтованого навчання у початковій школі : монографія / під наук. ред. О. Я. Савченко. Київ : Педагогічна думка, 2016. 283 с.
14. Васильєва О. Реалізація технології діяльнісного методу на уроках у початковій школі. Початкова школа. 2018. № 4. С. 38–39.
15. Ващенко Л. С. Домашні завдання як один із видів самостійної навчальної діяльності школярів. Наукові записки [Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова]. Сер. : Педагогічні та історичні науки. 2014. Вип. 119. С. 56–65.
16. Ващенко Л. С. Уміння вчитися – ключова компетентність учнівської молоді сучасного інформаційного суспільства. Інформаційні технології і засоби навчання, 2014, Том 43, №5. С. 1-14.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. С. 970.
18. Водолазька Т. В. Учителі як творці освітнього середовища Нової української школи. Управління школою. 2019. № 1/3. С. 69–72.
19. Вяткін Л. Г. Розвиток пізнавальної самостійності і творчої активності педагога : навч. посібник. Київ : Науч. кн., 2001. 198 с.
20. Гаряча С. А. Формування в учнів ключової компетентності «Уміння вчитися» відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. Черкаси: ЧОПОПШ, 2014. 48 с.
21. Глинянюк Н. Вчимо дітей вчитися. Учитель початкової школи. К. : Світлич, 2014. № 11. С. 10–11.
22. Гнатюк О. В. Психолого-педагогічні проблеми навчання і розвитку молодших школярів в умовах Нової української школи. 2021. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/728439/1.pdf> (Дата звернення: 10. 05 .2025 р.).

23. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 374 с. 6. Державний стандарт початкової загальної освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavnistandarti> (дата звернення 05.06.2025).
24. Державний стандарт початкової освіти. Прийняття від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>
25. Дика Н. Д. Ключова компетентність «уміння вчитися» в інноваційних технологіях навчання математики в початковій школі. Педагогічні науки. 2017. №75. С.22-30.
26. Довга Я. Трансформація проблеми уміння вчитись та її відображення у навчальній літературі з педагогіки. Наукові записки, 121, Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013, С. 138-141.
27. Дорожко М. В. Формування в молодших школярів ключової компетентності «Уміє вчитися» як найважливіший чинник підвищення якості початкової освіти. Науково-методичне забезпечення якості освіти та його психологічний супровід : матер. наук.-практ. конф. (Харків, 10 квітня 2012 р.) Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2012. Ч. I. С. 223–229.
28. Драйден Г. Революція в навчанні. Навчити світ вчитися по-новому / Гордон Драйден, Джанет Вос ; пер. з англ. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. С. 122
29. Журавльова Л. О., Сергеева Л. О. Формування самостійності молодших школярів в умовах початкової школи. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. - 2015. № 2. С. 121–125. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2015_2_21.
30. Журавльова Л. С. Проблема організації самостійної діяльності учнів в умовах початкової школи : соціально-педагогічний аспект. International scientific conference. 2018. С. 23–26.
31. Закон України Про освіту. Прийняття від 05.09.2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

- 32.Закраєвська О. Ю. Ключова компетентність «уміння вчитись» як психолого-педагогічна проблема. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2014 №3 (24).С.148-152.
- 33.Зимульдінова А., Філь Г. Організація самостійної роботи молодших школярів. Молодь і ринок. 2014. № 9 (116), С. 54–59.
- 34.Ілюхіна Н. Технологія навчання молодших школярів уміння вчитися. Початкова школа. 2019. № 10. С. 61–62.
- 35.Кірик М. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти: навч.-метод.посіб. Львів: Світ, 2019. 136 с.
- 36.Коваль Л. Особливості моделювання сучасного уроку математики в початковій школі відповідно до проблем її реформування. Гірська школа українських Карпат. 2015. № 12-13. С. 139–143.
- 37.Коваль Л. В. Сучасні навчальні технології в початковій школі: навчально-методичний посібник. Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2006. 227 с.
- 38.Кодлюк Я. П. Вчити вчитися. Український педагогічний журнал. 2015. № 3. С. 220–223.
- 39.Кононко О. Л. Як виявити рівень самостійності учнів. Початкова школа. 1989. №1. С. 40-44.
- 40.Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>
- 41.Коробкіна Г. В. Організація самостійної роботи молодших школярів. Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи : збірник студентських наукових статей за матеріалами III Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів, магістрантів та молодих науковців (м. Суми, 11–12 квіт. 2019 р.). Суми : СумДПУ А. С. Макаренка, 2019. Ч. 2. С. 212 –215.
- 42.Костюк Г. С. *Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості*. Київ: Радянська школа, 1989. 608 с.

- 43.Лис Т. Ю. Проблема формування в учнів уміння вчитися в генетичній площині її розгляду. URL: http://navigator.rv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2309
- 44.Ломберг М. В. Формування в учнів початкової школи уміння вчитися як ключової компетентності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Харків, 2017. 24 с.
- 45.Луцик Д.В. Дидактика початкової школи. Дрогобич : Посвіт, 2013. 172 с.
- 46.Максименко С. Д. *Механізми розвитку особистості*. Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології», 2018. № 40, с. 7–23.
- 47.Максименко С. Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід : монографія. /С. Д. Максименко. К. : Слово, 2013. 592 с.
- 48.Максименко С., Максименко К., Ірхін Ю. *Системність психіки людини і психології навчання*. Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології», 2020. № 50, с. 146-166.
- 49.Малафійк І. В. Дидактика новітньої школи : навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2015. 632 с.
- 50.Марчук Л. Б. Самостійна робота як метод урізноманітнення навчальної діяльності учнів. Рідна школа. 2000. №4. С. 84-88.
- 51.Мельник Ю. Самостійна робота у системі індивідуального навчання учнів сільських шкіл. Рідна школа. 2002. №6. С. 51-53.
- 52.Онопрієнко О. В. Дидактико-методичні засади контролю й оцінювання навчальних досягнень молодших школярів : монографія. Київ: Педагогічна думка, 2020. 400 с.
- 53.Особливості навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів [Електронне видання] : метод. рек. / [авт. кол.: Бібік Н., Вашуленко О., Листопад Н., Мартиненко В., Онопрієнко О., Павлова Т., Петрук О. ; за заг. ред. Онопрієнко О.]. – Київ : Вид. дім «Освіта», 2024. 176 с.
- 54.Павелків Р. В. Вікова психологія : підр. Київ, 2015. 469 с.
- 55.Павлютенков Є. М. Моделювання в системі освіти (у схемах і таблицях). Харків : Вид. група «Основа», 2008. 128 с.

56. Паламарчук В. Ф. Педагогічні технології навчання в умовах нової української школи : вектор розвитку. Український педагогічний журнал. 2018. № 3. С. 49–52.
57. Полушкін П. М. Вікова фізіологія та валеологія людини : посібник до вивчення курсу. Донецьк : ДНУ, 2015. 138 с.
58. Романишин Р., Лагойда І. Розвиток самоконтролю в учнів початкової школи на уроках математики. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія : Педагогічні науки : науковий журнал / рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. 2021. № 4. С. 108–113.
59. Савченко О. Я. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра. К. : Педагогічна думка, 2014. 176 с.
60. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Київ : Генеза, 2002. 368 с.
61. Савченко О. Я. Компетентнісний підхід як чинник модернізації початкової освіти. *Наука і освіта*. Серія «Педагогіка». 2011. №9. С. 13-17.
62. Савченко О. Я. Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів. К. : Радянська школа, 1982. С. 6–18.
63. Савченко О. Я. Упровадження компетентнісного підходу в початкову освіту: здобутки і нерозв'язані проблеми. *Рідна школа*. №4–5 (квітень–травень) 2014. С. 12–16.
64. Сергієнко О. П. Педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури. 2012. 168 с.
65. Скворцова С., Онопрієнко О. Методика навчання математики у 3–4 класах закладів загальної середньої освіти на засадах інтегративного і компетентнісного підходів. Київ: Ранок, 2020. 320 с.
66. Нова українська школа: методика навчання математики у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах інтегративного і компетентнісного підходів : навч.-метод. посіб. / Світлана Скворцова, Оксана Онопрієнко. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 352 с.

67. Сучасні технології формування логіко-математичної компетентності в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / за заг. ред. Н. П. Тарнавської, Н. Ю. Рудницької, Ю. М. Мурашевич. Житомир: ФОП «Левковець», 2015. 430 с.
68. Тимченко О. Т. Самостійна робота як дидактична категорія. Педагогіка і психологія. 2001. № 3–4. С. 64–68.
69. Типові освітні програми для закл. заг. серед. освіти. 1 клас / укладач А. В. Лотоцька. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 192 с.
70. Трубачева С. В. Умови реалізації компетентнісного підходу в навчальному процесі. Компетентністний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. К.: «К.І.С.», 2004. С. 53–58.
71. Трубачова С. Є. Роль методів самостійного набуття знань в організації пізнавальної діяльності учнів. Рідна школа. № 1. 2001. С. 39.
72. Ягупов В. В. Педагогіка. Методи контролю і самоконтролю в навчанні. Самостійна робота учнів. URL: http://eduknigi.com/ped_view.php?id=193
73. Янчишина Н. В. Самостійна робота учнів на уроках в початкових класах. Навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський, 2019. 66 с.
74. Яшанов С. М. Формування у майбутніх учителів умінь і навичок самостійної навчальної роботи у процесі використання нових інформаційних технологій : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.09. Київ, 2003. 20 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Варіант підсумкової самостійної роботи за 2 клас

1.

154		156
-----	--	-----

	145	
--	-----	--

189		187
-----	--	-----

2.

1	>	1
---	-------	---	---	------

.....	5	<	4
-------	---	---	------	---

3.

$$123 = \square \text{ с.} + \square \text{ д.} + \square \text{ од.}$$

$$475 = \square \text{ с.} + \square \text{ д.} + \square \text{ од.}$$

4.

14,
6, 8

$$\square + \square = \square$$

$$\square + \square = \square$$

$$\square - \square = \square$$

$$\square - \square = \square$$

5. Продовж кожен ряд

1 3 5.....

42 43 44.....

18 16 14.....

6.

